

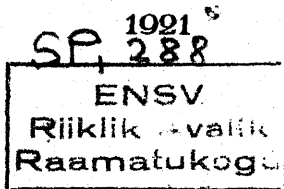
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. W. Weski**

VIIESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1921

XV AASTAKÄIK

№ 9

Lembitu välispolitika.

2

II. Lembitu diplomaatiline võitlus piiskopp Albertiga.

1.

Peale Sigtuna hävitamist tõusis muidugi eestlaste mõjuvõim. Eestlastega ühes said ka teised Soome hõimud julgust võitluses pealetungijate ja võistlejate vastu kaubateil. Seda märkame ka Väina-äärsete liivlaste juures. Saksa piiskopp Meinhard oli suutnud oma mõju 1184. a. saadik märksa laiendada ja isegi üles ehitada 1186. ja 1187. aastal Väina jõesuu lähedal Ükskülas paar kantsi — kindlustust. Aga peale sündmust Sigtuna all peab ta Liivist lahkuma, sest liivlased teevad temale elu võimatuks — teda lausa narrides ja hurjutades. Kui piiskopp tagasi pöörab Visbyst abi otsimast — Riiga, küsivad liivlased „Tema pühadust“ pilgates, osatades: „Mis maksab Ojamaal vatmaniriie ja soolanael?“ (L. H.). Nendes liivlaste hurjutus-sõnadest peitus kibe tõde: liivlased teadsid hästi, et piiskopi ristiusu toomise taga seisid Ojamaa (Visby) Saksa kaupmehed. Piiskopp Meinhard ei saagi näha häid päevi Liivis enne surma.

Meinhardi järeltulija piiskopp Bertold katsub, asudes (a. 1197) Riiga, meelituste ja kavalusega liivlasi — nii ristitud kui ristimatuid — võita. Ta teeb Liivisse jõudes liivlaste esindajatele suured liigud (L. H., 2, 2). Liivlastele olid aga sakslaste Riiga tungimise motiivid vahepeal hästi selgunud ja piiskopi läkitaja, Breemeni peapiiskopi Hartvigi II alatine rahahäda¹⁾ teada, mispärast nad piiskopp Bertoldi hurjutavad: „Vaesus on ta siia toonud“ (L. H. 2, 2), s. t. puhas omakasu ja ahnitsemispüüded on piiskopi Riiga ahvatlenud, aga mitte usu- ega kultuuripüüded. Piiskopil läheb jalgealune palavaks ning ta teeb putket.

1) Prof. Kruse, op: cit.

Piiskopp Bertold kogub Saksas sõjaväe ning ilmub järgmisel aastal juba täieliselt sõjamehena ja sõja-ähvardusega. Liivlased katsuvad alguses piiskopiga sobida. Piiskopi tähenduse peale, ta tulevat ristima, vastavad liivlased väga õigesti: „Pööra aga sina oma piiskopkonda ilusti tagasi. Kes siin vastu võtnud ristiusu, neid võid sundida seda pidama; teisi aga ei tohi ristimisele ahvatella mitte karmusega, vaid armuga“ (L. H. 2, 5).

Rahusõnad ei aita. Piiskopp Bertold ise tormab liivlaste hulka mõõgaga ja langeb — liivlaselt Imantalt odaga läbi pistetud.

Sigtuna sündmuse järele oli eestlaste ja Eesti liivlaste liivlaste enesetunne, nagu näha, tublisti tõusnud. Seda said tunda uus piiskopp Bertold ja tema kaaslased, seda said tunda ka Lüübeki ja Breemeni kaupmehed — niisama ka Saksa kaupmehed Visbys Ojamaal, kus neid õige suurel arvul ja õige tugeva mõjuvõimuga tegutsemas.

Heinrich Lõvi laialiaetud, aga siiski võimukas koda-kond oli nii Daanis kui Breemenis liikumas, et liivlaste ja eestlaste kõrkust alandada. Peale piiskopp Bertholdi surma organiseeritakse Saksa rannamail Lembitu vastu tugev vastarind, abinõusid mitte valides. Sest tõesti, Sigtuna võiduga olid rootslased tagasi tõrjutud; daanlased olid kodusõdade läbi nõrkemas. Eestlased tõusid seda enam mõju poolest, said tähtsa Balti-Novgorodi meretee, kaubatee valitsejaks.

Schlözer¹⁾ kirjutab 1190. aasta kohta, Meinhardi rasket situatsiooni põhjendades: „Veel puudus Lääne-Euroopas soe huvi Balti maade vastu, ja vanamehele (Meinhardile) ei tulnud keegi appi.“

Kuid see huvi tõusis ülisuureks varsti piiskopp Alberti valimisega.

Peale piiskopp Bertoldi surma jõuti Breemenis otsusele, et sakslaste politika läbilöömiseks on Liivisse „vaja meest, kes eneses ühendaks riigimehe ja väejuhi omadusi.“

Otsiti ja leiti niisugune mees. Valiti Riia piiskopiks 1198. aastal Albert (von Appeldern?), kellest Lüübeki abt Arnold kirjutab: „Ta hiilgas küpsuse ja kindluse poolest ja leidis kõrgemate võimukandjate ning vürstide seas kõigil pool sõpru ja poolehoidjaid“²⁾.

1) Curd v. Schlözer: Livland u. die Anfänge des deutschen Lebens im baltischen Norden. Berlin, 1850.

2) Piiskopp Alberti eeskujuks olid kuulsad kirikuvürstid peapiiskopid Adalbert Breemenist (12. aastasajalt) ja Absalon (1177—1201) Lundist, kes kuningatega võistlesid sõjakuse ja võimu poolest.

Temaga ühes tuli Liivisse külla, esialgu ajutiseks Heinrich Lövi generalissimus Bernhard von der Lippe.

Suure, hästi varustatud väega — 23 laevatait — jõuab piiskopp Albert 1200. aastal Väina jõesuhu (pärastise Riia alla). Siit astub ta maale ning võtab varsti Üksküla kindluse — mis oli ju Meinhardi „ostetud“ eraomandus. Liivlased tõrjutakse esimese hooga tagasi: nad saavad rüütlitelt lüüa.

Väina ja Turaida liivlasi oli Albertil tarvis kindlamalt oma poole saada. Ta kutsub lahkelt nende vanemad Anno ja Kaupo¹⁾ ja teisi võõruspidule, joodab nad purju. Äkki seab ta neile nõudmised, nad andku 30 pantvangi, — muidu käib nende käsi halvasti. Vanematel, lossis sisse piiratud, ei jäänud muud nõu, kui alla vanduda: nad kindlustavad rahulepingu pantvangide andmisega (4,4). Siin on piiskopp Albert, nagu ta ikka oli ja toimetas: mingisuguse abinõu eest ei kokkunud ta tagasi oma sihtide saavutamiseks.

Alberti poliitilised ja sõjalised kavatsused on kaugeleulatavad ning nõuavad aega. Ta teab, et siin kavakindlalt peab töötama, kui ei taheta Meinhard-Bertold'i saatuse osaliseks saada. Lembitu vastu peab kaugelt ja pikkamisi organiseeruma vastasrind.

Kõige enne: Väina jõesuu peab kindlusega kaitsama, enda julgeoleku ja organiseerimis-keskkoha kaitseks. Piiskopp rajab aastal 1201 Riia linna ning kutsub Ojamaalt ja Saksa rannalinnadest sinna rohkel arvul kaupmehi.

Riia kindlusemüüride kerkimiseni tuli kõrvaldada sõjate naabrite pealetungimis-hädaoht. Piiskopp Albert teeb rahu kõigi Riia naabritega — kurelastega ja leedulastega (5, 3, 4) a. 1201. Nähtavasti on siit pärit piiskopi rahuleping, mille peale toetuvad saarlased Visby all 1203. a., kuigi Läti Hendrik targu sellest siin vaikib: muidu oleks tal raske Visby lugu 1203. a. vabandada!

Selsamal, 1202. aastal asutab piiskopp Balti Saksa politikale tähtsa Mõõgavendade ordu, et uuele asumaale jõudnud suure hulga avantüristide-rüütlite kirjut karja distsiplineerida ja keskkohalt korraldada ning juhtida. Põhikirja järele oli Mõõgavendade ordu mungaordu, milles pidi maksma võrdlemisi kare kord, mis seal aga ialgi maksma ei pääsnud: keskaja risticõdades oli rüütlite hulgas

---

1) On tähele panna, et ristitud Kaupo ja Anno mõlemad Liivi vanemad olid, kes sakslastele pärast suuri teenuseid toimetasid. Kas ei olnud ka siin lossis juba kahtlast?

korruptsioon laialt maad võtnud. Rüütliid olid ülbed ja hoolimatud õnnekütid, kes oma pea-ülesandeks olid teinud võõrale maale ristisõjale minna, seal riisuda ja vara koguda. Otse piiskopi nõu vastu kippusid nad a. 1203 teel Saksast Riiga rahuliste eestlaste kaubalaevade kallale Daani rannas ja pärast Visby all, mis tõi piiskopile, nagu nägime, diplomaatilisi sekeldusi.

Kohe peale Riia rajamist asub piiskopp diplomaatiliselt tegevusele, et üksikuid rahvaid Baltimail üksteise vastu ajada, neid siis võita Rooma kuulsa valitsemis-metoodi järele: divide et impera — jaga ja valitse.

Kaupo oli ennemini, Meinhardi ajal hulga oma sõpradega ristiisku astunud. Kaupo oli valitsejana — quasi rex — suure mõjuga kogu liivlaste maasse. Seda meest kui Liivi ülemat ja ristiusu sõpra katsub piiskopp Albert oma plaanidega kõigiti kindlamalt siduda. Varsti peale mõõga-ordu asutamist on Kaupo niikaugel, et ta täiesti piiskopp Alberti tööriistaks saab.

Kaupo, poliitiliselt lähikese nägemisega, lubab Mõõgavendade ordule oma linna Võnnu asukohaks. Kui Kaupo —nähtavasti rüütlike ülbuse tõttu ja peale jultunud tegutsemist Visby all — kõhelema näis löövet ning Lembitu politika poole kalduvat, on piiskopp ägedalt tööle tema kahtlusi vaigistamas, et Kaupot jäädavalt ristiussule võita. Oma osava diplomaadi, Meinhardi-aegse munga Theodorichi saatel rändab Kaupo, Alberti avatlusel, paavst Innocentius juurde 1203.—1204. aastal. Teel Rooma käib Kaupo Saksa vürstidel külas, kus teda suure hiilguse ja meelitustega vastu võetakse. Paavst Innocentius võtab Kaupo ülilähkelt vastu, suudleb ja õnnistab teda. Kingib temale 100 kuldkuldnat (missugune summa muidugi piiskopp Albertilt Rooma saadetud summadest võeti) ning läkitab tema kaudu paavsti Gregoriuse oma käega kirjutatud piibli Riia piiskopile. Säherdused meelitused tegid pehme Kaupo veel pehmemaks; ta ei jõua enam vastu panna Saksa sõprusele ning saab täiesti Saksa meheks: oma maad annab ta piiskopi mõjukonda (L. H. 10).

Liivlased ei olnud Kaupo teoga aga sugugi nõus: pidades oma vanema salasobitusi piiskopp Albertiga ja paavstiga äraandmiseks, kihutavad nad ta minema. Kaupo ei julge enam elama tulla oma Turaida liivlaste keskele peale käiku paavsti juurde ja raha vastuvõtmist: „liivlased tegid temale palju kahju, põletasid ta varandused ära, võtsid temalt põllud ning purustasid ta mesipuud“ (L. H. 10, 13).

Aga juriidiliselt oli piiskopp „valitsejalt Kaupolt“ kõik tema riigimaad oma alla saanud ja ta kaitsis oma õigusi mõõgaga.

Kui kaks aastat hiljemini — aastal 1206 — Liivi vanem Aiko Polotski vürsti abil katsub Kaupo lepingute vastu Saksa võimu Liivist tagasi tõrjuda, saab ta täiesti lüüa ning lahingus surma. Liivlaste maa on nüüd täiesti piiskopp Alberti, s. t. sakslaste oma.

Sellega on võimalus loodud Lembitu vastu julgemalt tööle hakata. Piiskopp Albert ei viivita: ta on tõesti osav politikamees. Kodus — Liivis — asub ta võidetud maa-ala piirisid kõvade kantsidega kindlustama; diplomaatiliselt huvitab ta kogu Lääne-Euroopat¹⁾ — sel ajal kõigevõimulise paavsti Innocentiusega eesotsas — oma kavatsuste heaks Baltimail. Piiskopp Albert loob kavakindlalt, kaugeleulatava strateegilise plaaniga place d'armes — võitlusala Lembitu vastu.

Eesti, eriti Sakala piiri vastu ehitatakse ja kindlustatakse uuesti Kaupo lepingu järele sakslaste kätte sattunud linnad-kantsid Vönnu (1206), Segevoldi ja Turaida, mis mässu ja põlemise järele a. 1214 uuesti kindlustatakse äravõitmata sõjakantsiks.

Ida ja lõuna poolt tulevate üllatuste vastu oli Riia kindlus loodud. Selburg võidetakse ja kindlustatakse 1207. a., Kükenuhusen 1208.—1209. a. semgallide ja leedulaste vastu. Gerzige kants, mis võis vaenlasele olla toekohaks, nagu ta oli olnud Vene vürstidele, hävitatakse ja lõhutakse maataša. Piirid on sellega kindlad. Vahet pidamata toob piiskopp sõjamehi, rüütleid Saksast juurde kindlustustesse asetamiseks, „jutlustades ristasõda Saksa-maa tänavatel ja linnades“ (L. H.).

Jääb kindlustamata veel piir Ugaunia vastu. Kuid siin on Alberti kavatsused suuremad: ta tahab Otepääd, Eesti tugevat kantsi, oma kätte, mis oleks kaitseks tähtsail kaubateil ja sõjaliseks toekohaks.

Suurejoonelisi sõjalisi ettevalmistusi Lembitu lõplikuks löömiseks, mida piiskopp Albert algusest peale kindla plaani järele toimetab, võis ta nii strateegiliselt plaanikindlalt kavatseda, kui tal nõu andmas oli teatav sõjaline eriasjatundja. Selle poolest on tähtis Homeistri kroonika teade, et piiskopp Albertiga ühes tuli kohe algusel kaasa Heinrich Lõvi generalissimus, hea sõja-asjatundja, suurte kogemustega tegelik, kuulus väejuht Bernhard von d. Lippe, — kuigi lühikeseks ajaks, sest püsivalt asus ta Liivisse alles

1) C. v. Schlözer, op. cit. p. 89.

1210. aastal. Homeistri kroonika ütleb nimelt, et piiskopp Albertiga tuli kaasa 1200. aastal „in praedicatione vir mirabilis et nobilis Comes Bernhardus de Lippia in Vestphalia“ (Script. rer. Livon.).

Kohe tüliotsimise alul eestlastega a. 1208 katsub piiskopp Albert ugalastega eralepingu teha, neid teistest eestlastest lahutada, muidugi neile palju lubades. Selle poolest on ülihuvitav Läti Hendriku kirjutus, niisama lühike kui paljuütlev (12, 6), mis seda väärtuslisem, et erilepingu sobitamiskatsetest ugalastega Läti Hendrik piiskopp Albertilt saadikuna isiklikult osa võttis ühes mõõga-ordu esindaja Võnnu pealiku Bertoldiga. Ugalaste õige riiklik seisukoht, nende tugev ühistunne Eestiga ja Lembitu mõju ei lase neid piiskopp Alberti kavalale politikale vastu tulla. Nad lükkavad kõik pakkumised „põlgusega“ tagasi, ähvardades salakavalaid sobitajaid „odade raputamisega“: Saksa saadikud „lahkuvad koosolekult ilma rahulepingut tegemata“ (12, 6).

Mis ei õnnestanud piiskopp Albertile diplomaatilisel teel, seda katsub ta väevõimuga: Pihkva vürsti abiga püüab ta Ugaunia okupeerida sõjalise jõuga.

Lätlasi tõmbas piiskopp Albert oma poole lubaduste ja meelitustega, mis seda kergemini õnnestas, et lätlased eriti liivlastelt, enne sakslaste asumist Riia randa, kõvasti kannatasid (11, 7), aga ka eestlaste poolt kimbutada said (12, 6).

Läänelätlased asusid Ümera ääres ja Turaida liivlaste läheduses. Liivlaste „rõhumine“ (11, 7) tähendab küll niipalju, et läänelätlased maksualluvuses olid liivlastele, nagu idalätlased maksualluvusesse kuulusid Pihkva vürstile. Piiskopp Albertil oli sellepärast kerge lätlasi võita oma poliitika poole, „nendele maksukergendusi ja kaitset“ (11, 7) oma advokaadi Alobrandi läbi lubades. Ümera ääres Kaupo resp. alluvuses olid ka vendid, „alandlikud ja vaesed“, keda kurelased Kuramaalt ära ajanud (10, 14), olid ka idumealased: neid kõiki sai oma poole piiskopp juba a. 1204, Kaupo kaasas, kus ta Kaupo ära meelitas (L. H. 10, 14 ja 10, 15). Eestlased olid lätlastega teinud eralepingu peale sakslaste Riiga asumist, kuid piiskopp võrgutas nad Lembitu mõjust lahti — „lätlased nägid hea meelega sakslaste edu“ (10, 3); nad ei võtnud (a. 1206) mitte liivlaste mässukutset vastu.

Piiskopi advokaat Alobrand oli ju enne kord (a. 1208) saadetud sakslastelt ugalastega eralepinguid tegema, et ugalasi Lembitust lahti kangutada, aga see ei õnnestanud tal sugugi (11, 7; 12, 6).

Ugalastelt põlgusega tagasi lükatud, läheb Alobrand „teel“ lätlaste juurde (12,7) sellesama ülesandega: lätlased võtavad teda heal meelel vastu ja lähevad täiesti üle sakslaste poole. Selsamal aastal katsub Lembit Beveriini all uuesti lätlasi oma poole saada, aga tagajärjeta, nagu nägime.¹⁾

Sakslaste poolehoid võis lätlaste saatust kõigiti kergendada, nagu Läti Hendrik õieti tähendab (11, 7). Läti rahva pihkvapoolne osa Tolova oli Pihkva alluvuses ning oli ristitud Vene usku. Läänepoolne osa lätlastest Beveriini, Autine ja Ümera (Säde) jõe ümbruses võtab lahkesti piiskopp Alberti usu vastu, mis neile suuri majanduslisi paremusi kaasa tõi; tõi, kõige suuremaid saavutusi tõi neile sakslaste poolehoid: nad on pärinud aegade jooksul liivlaste ja kurelaste maa-ala, ilma mingi vaevata.

Et neid kõigiti ristiusuga ja endaga sõiduda, saatis piiskopp Albert oma hoolsa õpilase, meie kroonika kirjutaja (Heinrichi) Hendriku, nende hulka Ümera jõe äärde preestriks. Need saavad nüüd piiskopi tööriistaks; — Lembitu katsed, nendega rahulepinguid uuendada, jäävad arusaadavalt tagajärjetuks.

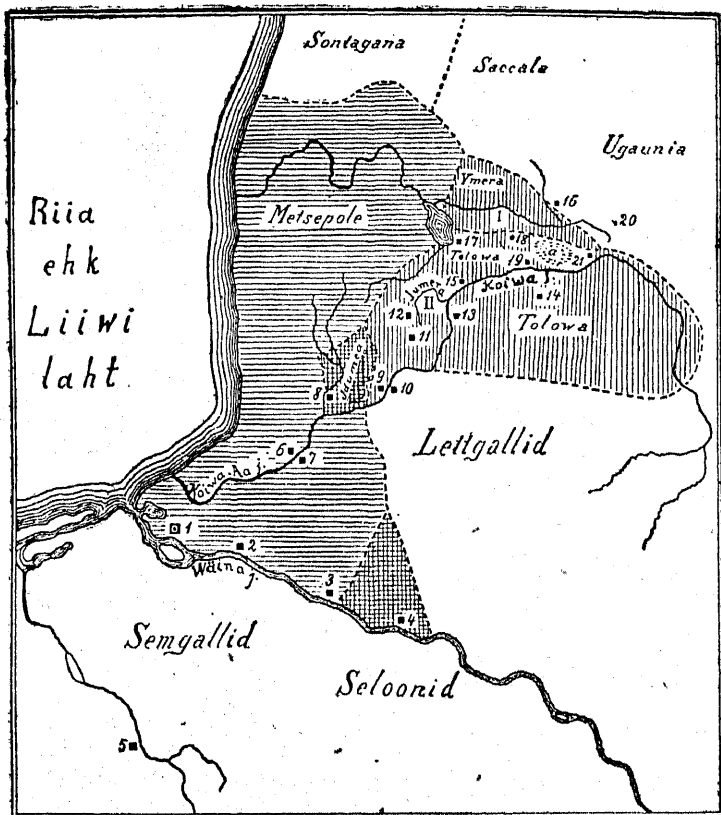
Ümera (Säde) jõe äärde saatis piiskopp Albert Läti Hendriku poliitilise otstarbega: siin eestlaste (Sakala) piiril, kus eestlased ja lätlased segamini elasid, kus Sakala piir ligi, — siin võis Läti Hendrik, kohalisi keeli tundes, ristiusu- ja saksasihilist kihutustööd teha ja laiutada propagandat Sakala südamesse. Piiskopp oli meie kroonika kirjutajat juba mõnigi kord heade tagajärgedega kasutanud poliitilise „chargé d'affaires'ina“ Eestis. Esimene kord Ugaunias (12, 6), kus Läti-Saksa saatkond pidi ugalasi meelitama eralepingule sakslastega. Teine kord nägime Läti Hendrikut saadetuna Beveriini (12, 6), kus ta pidi ära andma „Beveriini dokumendi“, sakslastelt inspireeritud vastuse eestlastele, kes tahtsid lätlasi eralepingule avatella, neid lahti kangutada sakslastelt. Ümeral, Sakala piiri ääres, võis ta oma diplomaatilist oskust tarvitada püsivamalt.

On arusaadav, miks nii sakalased kui saarlased iseäranis Läti Hendriku kirikumõisat laastavad: nad teadsid ta kihutuslist tegevust.

---

1) Lätlaste tähendus Beveriini läbiraakimisel, et eestlased ka neilt vara kaubateil ära võtnud, võib käia nende „mati“ võtmiste kohta, mida ugalased nõudsid transiitkaubast, — kaubateil, mis Ugauniast läbi läksid Novgorodi, osalt ka Pihkva poole. Niisugune „mati“ võtmine transiitkaubalt oli tol ajal tavaline komme, s. t. ugalastel oli õigus neid maksusid võtta, kuigi maksu kõrgus muidugi liialine võis olla.

Läti rahva suguvõsa piirid 1250. aasta ümber (Bielensteini järele).

1. Riia	12. Papendorfi
2. Üksküla	13. Pekaskalns (Beverlin)
3. Lennevardi	14. Trikaateni
4. Ascheradi	13. Volmari (Autine)
5. Mesotheni	16. Härgmäe
6. Turaida	17. Burtneeki (Asti)
7. Segevaldi	18. Wohlfahrti
8. Roope	19. Stakelni
9. Sotekle	20. Valga
10. Võnnu	21. Gulbeni
11. Vaidau (Beveriin)	

Jõed:

- I. Säde-Ümera
 II. Jumera-Ümera
 a Tireli soo

||| lätlased

≡ liivlased

lätlased ja liivlased
 segamini

Piiskopp Albertil oli väga hästi teada, et Liivlaste, kurelaste, leedulaste ja (Novgorodi) venelastega sõprust sobitas (14, 5). Liivlaste vastu tarvitas Albert divide et impera politikat. Kõigi abinõudega tõmbas ta Kaupo oma poole. Liivlaste-eestlaste ning lätlaste-semgallide nõrgendamiseks kasutas piiskopp rahvuslist põlist vaenu Soome ja Slaavi hõimude vahel.

Suur rahvarändamine ja Mongoli hõimude pealesurumine paiskas slaavlasti Musta mere rannalt Põhja-Soome hõimude vahele. Aasta 900 ümber oli üks Slaavi tõu haru asumas Novgorodi ümber, teine haru tungis välja Väina (Riia) sihis. Siin Väina ääres tuli neil äge võitlus Soome hõimudega: kreevingite, kurelaste, liivlaste-eestlastega. Peale Liivlaste surma näeme leedulasi, semgalle vihaselt kurelasti kimbutamas, sõjaga rõhumas. Liivlaste katsus liituda ja lepingutega, nagu näeme, Slaavi-Soome hõimkondade vahelist vaenu summutada, mis tal osalt ka õnnestas: kurelased said vähe hinge tõmmata. Leeduga ligines Liivlaste ligemalt Saksa tõusva võimu vastu.

* * *

Liivlaste politika, tema välispolitika kuni 1208. a. Balti sakslaste suhtes on hoopis selge: rahu pidada lepingu põhjal ja rahu lõpetamisele ja sõja hakatusele nendega kõigiti vastu seista. Muidugi ei võinud olla Liivlaste diplomaatilisel tegevusel sakslaste sihikindla sõjalise ettevalmistuse ja place d'armes'i loomise vastu, eriti, kui selgus, et sakslased oma jõu kindlustamisega ja kasvamisega rahulepingutest ei hoolinud. Jultunult rikkusid nad Visby all rahu, mis eestlastega tehtud, ja langesid 1206. a. ülbelt Liivlaste liitlasele Leedule selja tagant kallale, murdes tehtud rahulepingut, nagu varsti näeme. Siiski hoiab edasi Liivlaste kindlasti rahu, — vähemalt väliselt.

Kui aga mõõgavennad ühes lätlaste ja Riia kaupmeestega sõda algavad, siis on Liivlaste esimene sõjakäik Beveriini alla n. n. rahuataak (rahurünnak): ta soovib lätlastele eestlastega rahu uuendada, — võib olla, küll ühise väerinna loomiseks sakslaste vastu.

Igatahes on eestlaste püüetel tagajärge: rahu pikendatakse ühe aasta peale (XII. 1208—1209). Piiskopp on rahu poolt eestlastega. Läti Hendrik põhjendab, mispärast sakslased — eriti mõõgaordu — eestlastega rahulepingu teinud: „ja et sakslasi vähe oli, siis olid kõik nõus eestlastega sobima — kuni piiskopp

Saksamaalt uute usurändajatega (sõjameestega) tagasi tuleb“ (12, 6).

Kuid vahepeal on saksa ordumeister Vinno surma saanud: tema piiskopisõbralisuse ja vähese sõjakuse pärast on tema enda sõjakad kaaslased ta maha löönud. Uueks ordumeistriks valitakse Volkvin. Eestlased saadavad (Alnpeke järele 759 etc.) saadikud Volkvini juurde peale ta valimist, pakkudes uuele ordumeistrile rahu. Kuid Volkvin ei võta rahu vastu, vaid, kui sakslastele, mõõgaordule väljast abi juurde tulnud, saadab Võnnu pealiku Bertoldi ühes lätlastega Ugauniat laastama. Ugalased ei teadnud rahulepingu pärast Saksa-Läti sõjakäiku oodata „ja nad leidsid inimesi (ugalasi) omis külades, sest et need ei olnud veel põgenenud kantsidesse“.

Volkvin astub iseseisvalt ordumeistrina välja, esimest korda piiskopp Alberti plaanidele vastu: ta ei tunnusta piiskopilt eestlastega tehtud rahulepingut.

Turaida liivlased saavad niisuguse rahumurdmise peale õige pahaseks, „et Võnnu Bertold lätlastega uuendas sõda“. Nad sobitavad rahu, mis ka tehakse. „Ja tehakse rahu piiskopi liivlastega ja lätlastega ühel pool Koiva jõge“ (1209, sügisel). „Bertold Võnnust ja Russin oma lätlastega ei võta rahu vastu, vaid valmistavad sõda“ (13, 5).

Vaevalt toimetab siin Russin iseseisvalt. Tal ei olnud palju valida, andudes Saksa, piiskopp Albertile, mõjualluvusse. Russini (Beveriini) kants oli Võnnu, ordu võimukoha külje all, mis pärast ta Võnnu ordupealikust ära rippus. Kroonikas on meelega öeldud (13, 5): „Võnnu Bertold läheb, kutsudes oma poole Russinit, ta lätlastega... ja ta vendlastega Ugauniasse“ — „vocato ad se Russino Cum Letthis suis... et cum Vendis suis ivit in Ugauniam“. Nähtavasti olid vendlased lätlased selle Võnnu ordu vogti Bertoldi kasutada. Me näeme Russinit ikka Bertoldi all temaga ühes eestlaste vastu sõjas, mitte ikka vist vabal tahtmisel. Sest peale Lembitu suurt võitu, aprillil a. 1211, hakkab ta 1212 ühes liivlastega sakslastele vastu, mille puhul sakslased tal noole peast läbi lasksid (16, 4).

Kõige selle tülinorimise ja väljakutsete aja jooksul 1208. aastast peale, selle sõja provokatsiooni ja rüüstamiskäikude vältusel mõõgaordu ja lätlaste poolt — eestlaste vastu — on märgata poliitiko-diplomaatilist suurejoonelist organisatsiooni nende plaanide vastu. Ei ole kahtlust, et siin Lembit tegev on — sest aastal 1211 näeme teda

juba suurt sõjakäiku sooritavat nende plaanide nurjaajamiseks. — Nii siis oli rahu tehtud, olgugi osaline.

Selle rahu kestes sündis, nagu loeme Läti Hendrikust, järgmine huvitav nähtus: „(Nad) saadavad üksteisele käskjalgu: liivlased kurelastele, kurelased eestlastele, nii ka leedulastele ja venelastele, ja peavad nõu, kuidas Riiga hävitada ja sakslasi surmata.“

Siit on hoopis selge Lembitu organisatsiooni kava vastasrinnaks piiskopp Alberti kavatsustele: Lembit loob liidu ligematest naabritest, kuhu kuuluvad: kurelased, liivlased, leedulased ja venelased (Novgorodi ja osalt Polotski omad). Kuna sellest liidust Läti Hendrik juttu teeb pealetungimise puhul eestlastele, on õigus oletada, et eestlased resp. Lembit selle liidu peaorganisaatoriks on. Tagajärjed on varsti näha.

Kuna Lembit ise rahulepingu põhjal rahu peab, piiravad kurelased a. 1210 Riiga, ja sakslaste käsi käib halvasti ning hirm on suur.

Sakslaste püüd on Polotski vürsti oma poole saada. Aasta 1210 suvel otsustasid nad saatkonna läkitada Polotskisse. Saatkond Rodolfiga eesotsas jõuab Võndu, et nähtavasti siit mõõgarüütleid kaasa võtta. Kuid eestlased, sellest teada saades ja tahtes nurja ajada seda sobimust Polotski vürstiga, piiravad äkitselt Võnnu Saksa saatkonna sealviibimise ajal ja kimbutavad kõvasti mõõgaordu mehi. Koguni Kaupo, kes mõõgaordu meestele appi tuleb, saab tublisti peksta; Kaupo poeg Berthold (päris Saksa nimi!) saab surma. Eestlastel oli õigus Võndu piirata, kuigi rahu oli, sest „Võnnu Berthold ja Russin oma lätlastega ei teinud mitte rahu“.

Sakslased on vahepeal tublisti jõudu juurde saanud — ja lähevad ikka jultunumaks. Paavst on annud neile eestlaste maad täiesti kätte. 1211. a. märtsikuul julgevad nad piirata koguni Viljandi kantsi. See ajab eestlased kihama. Alnpeki järele „surmati kõik sakslased ühel päeval“ üle Eestimaa.

Lembit peab tarviliseks suure sõjakäigu sakslaste vastu ette võtta; kevadel 1211 löövad eestlaste malevad (saarlased veeteil) sakslasi ja Kaupo — liivlasi hirmsasti. Lembit ühes Meemega on ise seda suurt sõjakäiku juhtimas. Sellest sõjakäigust kõnelime pikemalt „Lembitu strategias“.

Lembitu võidul aastal 1211 on suur tähendus ja mõju kogu maale, eriti ka Liivi ja Läti peale. Saksa autoriteet langeb tuntavalt ja Lembitu (resp. Eesti) oma tõuseb.

Lätlased ja liivlased on nõus nüüd eestlastega sobima — ja koguni mässama sakslaste vastu.

Küll katsuvad suurel hulgal juurde tulnud sakslased suvel 1211 (juulis) Turaida all Bernhard von der Lippe juhatusel eestlastele hoopi anda, aga poliitiliselt ja strateegiliselt ei võida nad palju, kuigi saarlased siin tublisti B. v. d. Lippe kavalusel sisse kukuvad.

See Turaida sündmus on üleüldse õige tume. Sõjakäigu Turaida vastu teevad peasjalikult saarlased, rotaallased ja revellased (tallinlased), kes enamasti ühes talitavad, nagu pärast näeme. Mujalt on üksnes vanemad ilmunud. See Turaida sõjakäik oli n. n. poliitiline rünnak liivlaste vastu: saarlased ja rotaallased tahavad Turaida (Kaupo) liivlasi sundida lõplikult sakslastest lahti lööma ja nendega ühes tulema „Riiga hävitama“ (15, 3). Sakalased ja ugalased ei ole siin mitte ühes. Teiselt poolt ei võta ka lätlased liivlasi-sakslasi aidata. Piiramise asjus oli lahkhelisid: iga kord, kui eestlased liisku heidavad poliitiliste küsimuste otsustamiseks, on see asjaosaliste mõtete lahkumineku tunnuseks.

Paistab silma: piirajate (saarlaste, rotaallaste, tallinlaste) sõjapidamise oskamatus resp. osava vähejuhi puudus,¹⁾ mispärast nad õige saamatult toimetavad ning end üllatada lasevad Saksa osavast väejuhust, kelle sakslased alles hiljuti Riiga toonud, — Heinrich Lövi generalissimusest Bernhard von der Lippe'st.

Piiramise lõpuleviimise poolehoidjad saavad enamuse (liisk langeb sinnapoole) ning saarlased-rotaallased otsustavad niikaua kantsi all „magada“, kuni liivlased kantsis alla vannuvad.

Liivlased saavad Riist sakslastelt abi. Bernhard von der Lippe lõikab, ehitades Koivale sillakindlustuse, saarlastelt tee meresse ära, — mis suure segaduse toob saarlaste ridadesse.

Kuid see äpardus ei toonud muutust antud olukorda, kuigi saarlaste sissekukkumine Turaida all tol ajal nähtavasti suurt kõmu tegi Eesti vastaste hulgas — ja lätlastele põhjust andis hiljemini parastamiseks (15, 7).

Lätlased ei võtnud osa Bernhard von der Lippe toetamisest! Nähtavasti oli Russinil villand Saksa sõprusest; ta jääb Saksa vastaste poole, — võtab, nagu varsti näeme, saksavastastest mässust osa.²⁾

1) Sakalased ja Lembit ei võtnud ju sellest sõjakäigust osa!

2) Kui ta a. 1206 niisama tark oleks olnud!

Kuid õnnetuseks eestlastele — läks hirmus katk lahti 1211. aasta sügise (?) poole, eriti Eestimaal peale sõda, möllates kõvasti eriti Ugaunias. Katk möllab hirmsasti ja vähendab tuntavalt Lembitu suure võidu mõju. „Suri suurem osa rahvast,“ ütleb L. H. (15, 6) kohutavalt lühidalt.

Surid ka Liivi tähtsad vanemad, Lembitu poolehoidjad Dabrel ja Ninn, mille üle Läti Hindrek nii rõõmustab (25), mis aga Lembitut raskelt rusus: Kaupo mõju tõusis seda suuremaks liivlaste seas.

Võnnu Saksa pealik (vogt) Berthold ühes piiskopp Alberti vennaga läheb sõjasalgaga sügisel 1211. a. Ugauniasse, kus katk seal hirmsasti laastamas, ja kimbutavad ugalasi, kes katku tõttu külad maha jätnud ja metsadesse asunud. Nüüd võivad sakslased Lembitule ta suure aprillikuu-võidu eest kätte tasuda. Jaanuaril 1212, s. t. paar kuud hiljemini, on sakslastel juba korraldatud 8000-meheline sõjavägi, kes rühhib nüüd katkul nõrkenud Ugauniasse ühes osa lätlaste ja liivlastega — laastama ning edasi Ugaunia kaudu Järvasse ja Nurmekundesse.

Lembitu on niisuguse sakslaste-lätlaste hirmutöö üle vihane ning lööb maha Saksa agendina Sakalasse tulnud rahvuslise häda ajal kihutustööd tegema — preester Salomoni ja selle abi Theodorichi ja Philipi (Philip oli lätlane).

Aga juba on ka Lembitu liitlased platsis: juba veebruaris kihutavad novgorodlased sakslaste kannul, kuid need on kiirelt jaksanud Eestist kaduda.

Lembit ruttab selsamal ajal, kui Mstislav Eestis, Pihkva vürsti karistama Saksa toetamise ja Novgorodi kimbutamise eest. Lembituga ühes on Pihkva tulnud tema liitlased — leedulased (Pabšt).

Lembitu sõjakäigul on häid tagajärgi: kohe kimbutavad pihkvalased saksasõbralise „äiapapa“ Pihkvast minema: „et ta oli annud oma tütre piiskopi vennale naiseks“ (L. H.). Põgeneja Pihkva vürst katsub Polotski vürsti juures ulualust leida, kuid see ei võta teda vastu — ta läheb oma väimehe juurde Riiga.

Lembitu teol Pihkvas oli selge siht: lõpetada Pihkva vürsti intrigeerimist ja tema püüet Riia-Pihkva kaubateed avada sakslaste kasuks, milleks viimased sõjakäigud Ugauniasse ette võetigi Pihkva vürsti — ja sakslaste poolt. Sakslased tahavad eestlaste juhuslist nõrkust katku puhul ära kasutada, et kaubateed üle Tartu-Otepää enda kätte saada, milleks neid aitab Pihkva vürst „äiapapa“ Vladimir. Selle kaubatee (Pihkva-Riia) sulgemise vastutasuks pidi

Lembit sakslasele andma satisfaktsiooni, avama teise tee, et alalist pealetungimist Ugauniasse ära hoida. See sünnibki: hoopis ootamata, otse üllatuseks sakslastele avab Polotski vürst sellesama aasta suvel, pärast ähvardust sõjakäiguga vaba kaubatee Väina jõel sakslastele ja ütleb enda lahti kõigist eesõigustest liivlaste ja Väina jõe kohta — eesõigustest, mis tal olid ajalooliselt. „Saksa kaupmehed saavad vaba kaubatee Väinal.“ Läti Hendrik leiab, et Jumala sõrm ise juhtis Polotski vürsti niisugusele sammule. Kuid nagu tihti, oli ka siin saatust juhtimas osav diplomaatia Lembitu ja Novgorodi vürsti näol, kes sellega tugeva võistleja — sakslase ära juhtis teisile teile. Et siin Lembitu käsi kaastegev oli, järgneb ka sellest, et liivlased ise avaldasid soovi saada Riia piiskopi alla (L. H. 16, 2). Polotski vürst ise ei saanud aga Saksa sõbraks, sest 1216. aastal lubab ta sakslaste ehmatuseks tulla eestlastele appi sakslaste vastu, kuid sureb teel.

Katk ja muutunud olukord annavad Lembitule, võidust hoolimata, tõuke rahu teha. Lätlaste ja liivlastega on varsti rahu sobimuse käimas. Aga ka sakslased saavad rahu sobitama eestlastega. Ja tehaksegi rahu „igas tükis üldine sakslaste, lätlaste ja liivlastega ühelt poolt ja (Lembituga) eestlastega teiselt poolt“ kolme aasta peale, 1212—1215. Lembit lubab rahulepingu põhjal ristida, s. t. „usulist“ propagandat teha Sakalas kuni Paala (Navesti) jõeni.

* * *

Rahu tehakse ja Lembit peab täielist rahu, kuid, nagu 1210. aasta rahu ajal, näeme sellegi rahu alul kohe — Lembitu juhtivat kätt oma liitlaste kaudu sakslasi kimbutamas, et nad ei saaks rahu ajal kosuda.

Lätlased ja liivlased, kes rahulepingu sobitamist Lembituga kiirustasid, tegid seda tagamõttega: niipea kui Lembituga rahu tehtud, tõstavad liivlased ja nendega ühes lätlased, „Eesti vaenlase“ Russiniga eesotsas, mässu sakslaste vastu. Sakslased suruvad mässu karedalt maha. Russin saab Saksa noole peaaugust läbi. Liivlased pääsevad kergemalt.

Vaevalt on aga sakslased mässu summutanud, kui neile tõuseb uus hädaoht Lembitu teise liitlase — leedulase poolt.

Leedulased olid aegsasti märganud Saksa hädaohtu; eriti oli neile pinnaks silmas Riia linna asutamine.

Leedu katsub eestlasi sakslaste vastu tegevusele saada juba 1205. aastast peale. Kuigi Läti Hendrik Leedu 2000-lise ratsaväe käiku (9, 1) Eestisse kevadel 1205 nimetab käiguks eestlaste vastu, näitab sõjakäik ise, et selle taga midagi muud peitus. Selle poolest on väga tähendusrikas Leedu väejuhi Suelgate kõne, mille ta Riias sakslastele pidas hooplevas-ähvardavas toonis: „Seekord jätame Riia puutumata. Kui me aga rahvad, kelle juurde läheme, nõusse oleme saanud (võitnud; L. H.), siis hävitame Riia ära. Kas teie ei näinud, kuidas sakslase käed värisid meile mõdu pakkudes.“

Kas Suelgat seesuguse kõne pidas või paneb L. H. sakslastele spioonidelt teada saanud leedulaste plaanid suhu, on ükskõik.

See kõne näitab selgesti, et leedulaste teekond Eestisse diplomaatiline käik oli ning et leedulastel eestlastega ühisplaanid valmimas olid. Isegi liivlased on Leedu plaanidega nõus, sest leedulased leiavad liivlastelt vastutulekut (9, 3), „toetudes rahulepingule (nende vahel)“.

Leedulaste teekond Eestisse ning Suelgate diplomaatiline „kõne“ Riias panevad sakslasi, riiglasi kihama. Nad saavad semgallide juhi Viesthardi oma nõusse, — leedulaste olles Eestis, — ning seavad leedulastele verise löksu, kui need tagasi pööravad Eestist, Liivist otsekohe üle Rodenpoisi. Ei või kahtlust olla, et selles sissekukkumises süüdi oli semgallide juhi äraandlikkus ja äraostlikkus. Leedulased ei oleks võtnud ette käiku Eestisse läbi võõraste rahvaste, kui nad kindlad ei oleks olnud semgallide poolehoius. Sakslastega oli Leedul tehtud rahu (5, 4).

Leedulaste sõjakäigu ajal Eestis said Riia kaupmehed Viesthardi niikaugele, et ta leedulaste plaanid neile teada andis: nii tuleb seletada Suelgate kõnet Riias. Läti Hendrik segab vett, neid sõnu Suelgatele suhu pannes, nagu oleks ta purjus peaga saladuse välja lobisenud. Palju tõenäolisem on, et Riia ehmunud kaupmehed Leedu liitlase Viesthardi ära ostsid ja temalt Leedu plaanid kätte said. Riia kaupmehed võisid kergesti semgallide vaoseksjäänud vanema ära osta, temale tagasi lubades kauplemisõiguse Riia all, mille need neilt enne ära võtnud. Rikkad kaupmehed on igal ajal olnud pahad poliitilised vastased, sest nad sõdivad kullaga, mis on väga tõhus sõjariist igal ajal.

Sellepärast on leedulaste suur üllatus ja hale sissekukkumine arusaadav, sest ta taga seisis Viesthardi äraandmine ja lepingu murdmine sakslaste poolt. Leedulaste-eestlaste plaanid läksid seekord nurja, — need plaanid

olidki ehk tõesti hädaohtlikud Riiale, — me näeme seda Läti Hendriku rõõmust plaanide äparduse puhul. Sakslased hindasid väga kõrgelt semgallide äraandmist nende kasuks: sakslased ikkestasid semgalle alles a. 1290, kui kõik teised juba ammu Saksa ikkes olid.

Leedulastega oli ühes tulnud ka tuhat (?) eestlast. Kuigi eestlased võitlusest osa ei võta — nähtavasti olid nad sõjariistuta — langevad semgallid ja sakslased ka nende kallale, neid surmates. Vangide peale, nagu Läti Hendrik neid eestlasi nimetab, oleksid sakslased ja semgallid vaevalt nii vihaselt tunginud. Kuid pidades neid õigusega leedulaste sõpradeks, nende tulevasteks kaassõdijateks, surmasid nad eestlasi ühes leedulastega, kuigi Eesti-Saksa-Leedu vahel rahuleping oli. Kuid selle rahulepingu-rikkumise, s. t. eestlaste surmamise, võis kergesti semgallide kaela ajada.

Piiskopp Albertile ei võinud saladuseks jääda kogu selle 1205.—1206. a. sündmustik: liivlased, otse Riia külje all, tõstavad mässu sakslaste vastu, kutsudes appi Polotski vürsti. Leedu läheb väga kahtlase sihiga Eestisse — Sakalasse, tuues sealt kaasa tuhat meest. Daani kuningas ühes oma piiskopiga ilmub Saaremaale ja saarlased annavad end vabatahtlikult ristida! Kõik sünnib kavalasti Saksa, piiskopp Alberti sihtide vastu ja kõik niidid nendest sepitsustest koonduvad Sakala vanema kätte, kuigi ta ise tehtud rahulepingut peab.

Piiskopp Albert ei ole mees, kes kaua kõheleb: ta otsustab sepitsuste peamehe, Eesti vanema välja kutsuda. Ta kogub jõude, ja aasta hiljemini (1208. a.) lasebki piiskopp, eestlastele rahulepingut üles üteldes, Lembitule sõja kuulutada, millest kõnelesime kirja alguses.

Seekord (a. 1205) ei õnnestunud leedulaste diplomaatiline teekond.

Kuid aeg oli tulnud (a. 1212) nüüd — leedulastega kindlat lepingut teha sakslaste vastu, kus need katmata oma hävitusplaane Eesti suhtes avaldanud.

Jälle ilmub (1212—1213?) leedulane Eestisse, Saksa nõuga, ja L. H. küjutab seda Leedu laastamiskäiguks Sakalasse! Tagasi pöördes teatavad leedulased sakslastele: „Eestlased käivad pea püsti ning ei kuula sakslasi ega muid rahvaid“ (16, 8). See ütlus ei olnud igatahes vaenuline eestlastele. Aga hoopis selgeks saab Leedu-Eesti sõprus, kui leedulane koju jõuab ja tegutsema hakkab: kõik sünnib sihis, mis Eestile resp. Lembitule lausa kasulik.

Koju jõudes nimelt „viskavad leedulased odad Väinasse“ ja kuulutavad rahu sakslastega lõpetatuks, ning

algavad nendega vihast sõda (17, 2), kimbutades neid hirmsal viisil. Ka järgmistel aastatel, 1214 ja 1215, ei anna leedulased rahu sakslastele ega ka lätlastele (18, 2). Eriti saavad Tolova lätlased oma juhi Thalibaldiga leedulastelt vintsutada; Thalibaldil läheb õnnekombel korda leedulaste vangist ära jooksta. Tolova lätlased allusid Pihkvale ja olid vene usku. Pihkva politika, vaenuline Eestile ja sõbraline Saksale, andis põhjust Tolova lätlaste kimbutamiseks.

Niisama sünnib see Lembitu politika sihis, kui Gerzige „kuningas“ Wissewalde, kes kord sakslastele ustavust oli vandunud (L. H. 13, 4), nüüd, aastal 1213, sakslaste vastu intrigeerima hakkab, ja oma äia, leedu vürsti Dangeruthe, Novgorodi suurvürsti juurde läkitab kalliste kingitustega, et temaga lepingut teha sakslaste vastu (L. H. 17, 3).

Nii on Läti Hendrikul täiesti õigus, kui ta lausub (17, 1), et ristiusu kirikul, rahust eestlastega hoolimata, „oli alati hirm nii sisemisel kui välisel liinil eestlaste ja liivlaste kavalate sepitsuste eest, kes püüdsid kadu sakslastele, nii ka Riiale“. Läti Hendrik tahab sellega ütelda, et kõigi nende sakslaste kimbutuste taga seisis — Lembitu „perfidiissimus“, nagu ta teisel teda „ülistab“.

Leedulaste sõdimine sakslaste ja lätlastega lähendas küll lätlasi ja sakslasi (L. H. 18, 3), kuid nõrgendas neid mõlemaid, kuna eestlased rahul katkust kosusid ja jõudu kogusid.

Eestlastele ongi jõuavaldust tarvis. Ei olnud veel rahuaeg lõpule jõudnud, kui sakslased sõjakäigu sooritavad Rotalasse mererannal — Sakalast mööda. Kimbutavad peale selle rüüste-teenkonnal ka Lembitut.

Lembit vastab aastal 1215 suure sõjakäiguga, mida arendasin „Lembitu strateegias“, nimetades seda sõjakäiku Lembitu „kolme maleva manöövriks“: see sõjakäik andis vägeva hoobi sakslastele: „sündis suur häda kõigis Saksa Liivi osades“. Sakslased sobitavad eestlastega rahu, mida nad enneaegu rikkunud.

Rahu kestes näeb Lembit, et sakslased kõigiti valmistavad Lembitu hävitamist, püüdes uusi liitlasi — pihkvulasi ja daanlasi. Lembit kutsub Polotski vürsti endale abiks; kuid see sureb teel, ja abivägi pöörab tagasi.

Abi kulub Lembitule kõigiti ära; sest vahepeal oli Pihkva Lembitule jälle vaenuliseks muutunud.

* * *

Kuigi Lembitul korda läks, nagu seletime, 1212. a. alul temale vastalist Pihkva vürsti troonilt tagandada, tuleb

tagasi 1216. a. Lembitu endine vaenlane Vladimir, kelle Lembit troonilt kukutanud (20, 3). Sellele, piiskopp Alberti äiale, oli piiskopp annud peale tagandamist Pihkvast ta-
suks sooja koha — esiotsa vogtina Autines, pärast teisel kohal Lätis, sest kaua ei kannatanud keegi seda vürsti. Isegi L. H. teeb selle Vene tshinovniku kohta paar pilkavat märkust (17, 3, 6).

Tagasi asunud Pihkva valitsejana, seab Vladimir omale esimeseks ülesandeks — laastata Ugauniat ja sakslasi aidata Ugaunia, eriti Otepää okupeerimises, s. t. kätte tasuda Lembitule, tema kukutajale.

Sakslased ongi juba kohe 1216. aastal Vladimiri abiga Otepääs;¹⁾ võtavad kantsi oma võimusesse ning kindlustavad Otepää tugevaks kantsiks — Saksa sõjaväe toetuskohaks, kust nad varsti oma võimu kogu Ugaunias maksma panevad.

Ugaunia satub niiviisi Saksa võimusesse, olles okupeeritud maa, kus sakslased sõjaseaduse abil rahvast oma väkke mobiliseerivad — sõjaks Novgorodi venelaste vastu (L. H. 20, 3). Jaanuaril 1217, kolmekuninga-päeval, ongi sakslased ühes mobiliseeritud ugalastega Novgorodi kimbutamas.

Kohe peale sõjakäiku Otepäässe organiseerivad sakslased kindlustatud Otepää kantsist juba jaanuaril (1217. a.) laastamiskäigu Järvamaale ja Virussegi.

Otepää okupeerimine sakslastelt on sündmus, mis muidugi kogu Eestit ja tema liitlasi kihama paneb. Otepääga said sakslased esimese, ühtlasi ühe tähtsama kantsi oma kätte. Otepää kaotamisega kaotasid eestlased tähtsa kaubatee valitsemispunkti. Otepää valdamine ähvardas Tartut — kogu Eestit.

Otepää valdamine sakslastelt võis õnnestada seda kergemini, et ugalased katku läbi hirmsasti olid kannatanud. Pihkva-Vene külje all ja temaga ligidas läbikäimises, oli ta alati katkude ähvarduse all, mis Aasiast Vene kaudu tulid. Ugaunia kannatas L. H. järele raskesti 1211.—1212. a. katku läbi: suri suurem osa rahvast. Veel a. 1700 ümber surmas katk näit. Harjus ligi 70% rahvast. A. 1600 ümber

---

1) Sakslaste kutsumist ugalastelt, millest L. H. siin kõneleb, tuleb küll niisama mõista, nagu sakslaste kutsumist meie ajal, s. t. 1918. a.: üksikud rühmad saksasõbralised, viimases hädas venelaste käes, paluvad võimsamalt abi. Väga võimalik ka, et siin tegemist on „vahelekiilumise“ga, hilisemate ümberkirjutajate interpolatsiooniga, millest kubiseb L. H. kroonika, nagu juba Balti uurijad tõendavad. Ma lahendan seda küsimust teisel, L. H. interpolatsioonidest kõneldes.

hävitas katk Sakalas, nii et paljudes taludes ühtki hinge ei olnud. Kui enne katku Ugaunia kergesti võis mobiliseerida 10.000 meest, võis ta 1216. a. vaevalt küll paartuhat sõjameest jalule seada. Seda kergem oli toimetada pihkvlastel ja sakslastel Ugaunias.

Otepää okupeerimine sundis eestlasi teisist maakonnist appi tulema. Nad tulevadki kiiresti. Juba veebruaril 1217 (20, 7) on Eesti liidu maleva: sakalased, saarlased, harjulased, ka novgorodlased sõjajalal — ja sooritatakse tugev sõjakäik Otepää vabastamiseks.

Sakslased peavad Otepääst lahkuma, kuigi võrdlemisi heade tingimustega; sest puudus isiklikult Novgorodi vürst Mstislav. Piiramisel oli aga Pihkva saksasõbraline vürst Vladimir, kelle mõju Mstislavi puudumisel seda suurem. Pihkva Vladimiri kaastöö Otepääs ja sakslaste piiramisel oli diplomaatiliselt põhjendatud, — see oli osav manööver: ta oli novgorodlastele abiks, aga toetas ka oma äia — piiskopp Albertit.

Kui vähe novgorodlased teda usaldasid, näitab juhtumine Otepää all: kui Pihkva vürst, sakslaste lahkumisel Otepääst, kutsub oma poole piiskopp Alberti venda — oma väimeest Theodorichi, võtavad novgorodlased ta vägisi Pihkva vürsti käest ära ja viivad pantvangina Novgorodi.

Sakslased tarvitasid väga osavasti ära põlise vastolu Novgorodi ja Pihkva vahel, sobides Pihkvaga. „Novgorod ei olnud ainuke ladupaik kaubitsemiseks Venemaaga, vaid ka Pihkvas, Smolenskis, Polotskis käisid Saksa kaupmehed.“ Eriti teame Novgorodist, Smolenskist (ja Pihkvast), et seal olid Saksa kaubakontorid (Riesenkampf, lk. 99). Tartu kaudu oli hõlpus veetee Pihkvaga. Pihkvasse saadi maateel Riist või veeteel Pärnust ja Narvast, kus kaubad peale lühikest maatransporti juhiti Narva ja Emajõe kaudu — Peipsi ning sealt edasi Pihkva või ka Novgorodi. Saksa kaupmeestele tuli Novgorodi ja Pihkva vaheline võistlus, kadedus kaubitsemise pärast, kasuks, sest kui neil Novgorodis kaubaladud ära keelati, siis olid Pihkva ladud neile kindlustatud. Sellepärast hoidis Pihkva nii enne kui hiljemini ikka sakslaste poole.

Kuid Otepää vabastamine oli üürrike: juba paari kuu pärast, sellesama aasta sügisel, on ugalased jälle sakslaste võimu all, mille nad enne Paala lahingut siin maksma pannud — Pihkva heatahtlikul abil ja nõusolekul.

Sellesama 1217. aasta märtsikuul (L. H. 21, 1) saadab piiskopp Albert saadikud Sakalasse Lembitu juurde Otepää all tehtud rahu kinnitamiseks — ratifitseerimiseks, aga nii-

sama läkitab ta saatkonna Novgorodi, kus ta vend Dietrich nüüd asus — novgorodlasi rahulepingule saamas.

Novgorodlased võisid piiskopp Alberti meestelt seda enam sakslaste kasuks mõjuda lasta, et nende valitseja Mstislav kodust ära oli ja oma mõjuvat sõna ei saanud ütelda.

Novgorodis oli aga Saksa kaupmeeste ringkond suurenenud 1206. aastast peale, mil Lembit kaubateed avas, — mispärast ka sakslaste politika Novgorodis toetajaid leidis saksa ringkonna mõjul. ¹⁾ Piiskopp Alberti vend Theodorich (Dietrich), kes Otepää piiramisel oli sattunud Novgorodi, võis hästi mõjuda novgorodlastesse, — tal oli naiseks Vene vürsti tütar. Saksa-Rootsi kaupmeeste rühm oli Novgorodis õige tugev, oli uuesti jõudu võtmas; neil olid oma kirikud ja õigused. Neil oli venelastesse mõju: nad olid rikkad. Nad võisid ära osta, keda tarvis, kuna Lembitu rahalised tagavarad ikka väiksemaks jäid. Arusaadav, et venelaste sõjalist abi mitte üksi ilusate sõnadega ei saadud. Aastal 1223 said daanlased Eesti abilistest venelastest Tallinna alt lahti „suurte summade maksmisega“, nagu tõendavad Vene allikad. ²⁾

Saksa agendid Novgorodis ühes rootslastega, keda Novgorodis küllalt leidis, ei jätanud venelaste hirmutamiseks kasutamata asjaolu, et Daani vägev kuningas piiskopp Alberti poolt oli ning Lembitu vastu: ta oli isegi oma õepoja Riiga Lembitu vastu saatnud. Venelasi võis see kihutus-töö kahtlema ja kõhelema lüüa; nad ei julenud väikeste jõududega Lembitule abiks tulla. Suuri jõude koguda suurvürsti kodust ära oleku ajal oli raske.

Igatahes üks on kindel: novgorodlased ei ilmunud Paala lahingu puhul Lembitule mitte appi!

See puudumine oli juhuslik ja mitte Novgorodi politika muutumise tagajärg. Kui Vene vürstid taipasid, missugune suur viga oli sündinud, et Lembitule mitte appi ei tulnud, siis koguvad suure vae ja tulevad a. 1218 aegsasti; kuid olud olid Lembitu surmaga sootuks teiseks kujunenud.

Saates oma agendid Sakalasse ja Novgorodi, rühhib piiskopp ise Saksamaale — uusi jõudusid kiiresti koguma. Piiskopp Albert on otsustanud — ära kasutades Mstislavi äraolekut Novgorodist — Lembitule lõpliku hoobi anda.

1) Riesenkampf: Der Deutsche Hof zu Nowgorod.

2) Poola-Leedu vürst Jagello oskas hästi seda sõdimist kullaga. Kui Preisi ordumeister Saksa vürste rahaga oma poole meelitas, siis võitis Jagello (a. 1380) neidsamu Saksa vürste oma poole ena m p a k k u d e s (Rutenberg). Piiskopp Albert tundis väga hästi kulla politikat ning oskas seda hästi tarvitada nii paavsti ja venelaste kui ka Kaupo juures.

Aeg oli piiskopi plaanidele seda soodsam, et eestlased hirmsast katkust palju polnud toibunud. Suurem hulk paremat sõjajõudu Eestis oli varisenud katkusurma; laastab ju katk enamasti noorema põlve keskel ja paar aastat järgemööda.

Sõjaliselt ja diplomaatiliselt korraldab piiskopp Albert Lembitule ülivõimsa vastasrinna: piiskopp saab oma poole kaassõdijaks Lembitu vastu Paala lahingus — Daani kuninga, tema võimsad esindajad. Selle piiskopi suure diplomaatilise võitluse ja võidukäigu arendamisele, mis otsustandev Eesti saatuses, asume nüüd.

J. Luiga.

Puudused uuemas eesti luules.

3

Niisuguseid „vabavärsilisi“, s. o. amorfseid (vormitumaid) luuletusi on Semperil õige palju. Nii ta kogus „Pierrot“ muude seas järgmised: „Kaja“ (lk. 7), „Pierrot ahastused“ (lk. 12), „Va banque“ (lk. 14), „Iha“ (lk. 22), „Anduvus“ (lk. 30), „Raamatuga“ (lk. 34), „Sisehelid“ (lk. 39), „Võõrad kivid“ (lk. 41), „Üle aja“ (lk. 42), „Käsi õhtusse kadus“ (lk. 43), „Liikumata tunnid“ (lk. 47), „Vaba“ (lk. 48), „Tantsijanna“ (lk. 50), „Ristteed“ (lk. 56), „Tuisk“ (lk. 58), „Kirg“ (lk. 62) ja vahest veel mõni muu. Neid arvustada sümmeetrilise skeemi seisukohalt on muidugi mõttetu, sest et neis kord asümmeetria on olemuslik.

Iseasi oleks niisuguste Semperi luuletustega, kus silmanähtavasti on tahet käia kindla sümmeetrilise skeemi järele, kuid tahtmata, kogemata komistet, vigu tehtud. Ja niisuguseid luuletusi on Semperil, jah temal ka, temal, keda meil mitmed oma teadmattuses peavad kõige osavamaks värsivirtuoosiks, nimelt: „Uttu kaduda“ (kogus „Pierrot“ lk. 15), sest I str. 8. 8, aga II str. 7(!). 8; — „Jälle“ (lk. 23), sest I str. 6. 4. 4. 6, aga II str. 5(!). 4. 4. 5(!); — „Unetus“ (lk. 44), 6- ja 7-jalgset värsid korratumalt läbisegi.

Siiski kümnekonnas luuletusis Semper alandub kirjutama ka luuletusi tehniliselt veatumaid, nagu näit. „Colombina“ (lk. 8), „Ei naernud“ (lk. 11), „Kurtma“ (lk. 11), „Oode“ (lk. 19), „Lilletet rannal“ (lk. 20), „Valge sirel“ (lk. 24) ja veel mõned, igatahes suur vähemik.

Ta järgmine kogu „Jäljed liival“ ei too ses suhtes ühtki muutust. Ses on suurem hulk luuletusi vabavärsilised, s. o. amorfseid, s. o. riimidega proosaluuletused,

nimelt need, mis algavad järgmisil lehekülgedel: 7, 8, 21, 26, 27, 29, 31, 32, 35, 36, 42, 43, 44, 45, 49, 53, 56, 59, 60, 71.

Päris luuletused, aga kahjuks vigadega, on: „Kaks pilti“ (lk. 6), „Järel jalgpalli“ (lk. 10), „Igav kapriis“ (lk. 12), „Mälestused“ (lk. 23), „Tule, jäta jumalaga“ (lk. 30), „Õhtu“ (lk. 37), „Üle ristisammaste“ (lk. 69), „Uluta“ (lk. 70).

Luuletustest õiged on ainult järgmisil leheküljil olevad: 5, 9, 11, 13, 14, 15, 17, 22, 23, 28, 38, 41, 46, üldse üks neljandik raamatu tekstist. Kõik muud on vigased või amorfsed (tõlkeid me arvesse ei võta).

Enam-vähem vigaseid värse leidub ka muude meie modernistlikkude luuletajate kogudes, nagu Barbaruse, Alle, Adsoni ja Adamsoni omis ja nende matkijail (järeleaimajail) nooremail, näit. Leksteinil ja muil kõigil, kelle „luuletusi“ ilmub ajakirjus, ajalehis või „Uudismaas“. Nagu sisulises, nii seski suhtes on nad kõik nagu ühe vitsaga löödud.

Siiski Reimannil ja Kärneril näib asi versifikatsiooni poolest paremini korras olevat, ehk küll nad voolu suhtes õige lähedal suurulasile (eriti Reimann). Kindlasti reegli-pärase värsiehituse alal liigub Ridala, olles nii seski suhtes muudest uuemaist luuletajaist nagu eraldi ja kõrval. Ka Suitsi luuletused on suuremalt jaolt kindlavormilised ja korrektsed, kuid uuemal ja uusimal ajal näib tedagi amorfse ja vigase värsi batsillus inifitseerind, sest näit. ta „Inspiratsioon“, „Maipüha“, „Maapagu“ sisaldavad vigu, ja ta „Värisevate haabade all“ on amorfne, andes seega halba eeskuju nooremaile.

Kui rütmi korrektsuse suhtes nende ülemalkäsitel modernistlikkude luuletajatega (Visnapuu, Under, Semper, Barbarus, Alle, Adson, Adamson, Lekstein, koguni Suits oma uusimas arengus) kõrvutada meie vanemad luuletajad, nagu Freundlich, Kreutzwald (välja arvatud ta „Kalevi-poeg“, mis on vigane), Jannsen, Koidula, Kuhlbars, Weske, Lipp, Bergmann, Jakob Liiv (mitte Juhan Liiv!¹), Alver, Sööt, Anna Haava jne. (viimast kaks välja arvat nende uuemas arengus), siis ei saa muud, kui jõuda sellele otšu-

---

1) Ja mitte Kristjan Jaak Peterson! Sest Liivi luuletusis on vigu ja Petersoni luuletused on amorfsed. Ja imelik ühtesattumus: just neid mõlemaid vanemaid luuletajaid on meie modern luuletajakond „Noor-Eestist“ saadik ülistand ja nad nii-ütelda omiks mehiks teind. Mulle aga näib, et Juhan Liivi ja eriti K. J. Petersoni väärtust on tublilti üles puhut ja liialdet.

selle, et viimased on esimesist kõrgemal: need vanemad luuletajad kirjutasid vähemalt õigeid värse ja stroofe, meie praegused modernid ei jaksa või ei oska sedagi enam järjekindlasti teha. Vanemate luuletajate juures ei võinud üldse küsimussegi tulla, et nad juhuslikult oleksid mõne rea lühemaks jätnud või kogemata pikemaks teind. Jah, versifikatsiooni poolest on Bergmann Visnapuust kahtlemata ees, Koidula Underist, Jakob Liiv Semperist, Jakob Tamm Allest jne.! Jannsen, Weske, Kuhlbars tarvitasi küll lihtsaid värsi- ja stroofivorme, aga nad kirjutasid neid õigesti. Under, Visnapuu, Semper, Barbarus, Alle pretendeerivad keerulisemaile vormidelle, aga nad ei saa nendega alati hästi toime, need käivad neile sagedasti üle jõu. Järelikult on meie luule tehnika suhtes tagurpidi läind Underi, Visnapuu, Semperi ja muudega. See näib paradoksaalne, võimatu (eriti modernistide austajaile), aga see on nii. Sest Jannseni, Weske, Kuhlbari ja muude vanemate luulest ei leia me värsivigu, küll aga Underi, Visnapuu ja Semperi omist. Jah, huvitav ja paradoksaalne mõelda: meie vanemad, vähema kirjandusliku haridusega luuletajad võisid kirjutada korrektseid värse; sama võisid veel varemini Venemaal Puškin ja Lermontov; Saksamaal enam kui saja aasta eest jaksasid seda väga hästi Goethe ja Schiller; ja Itaalias koguni ligi 2000 aasta eest, siis, kui praegused Euroopa kultuurrahvad alles poolmetslasina ümber jooksid, kirjutasid Rooma luuletajad tehniliselt veatumaid ja seejuures keerulise värsiehitusega luuletusi. Sellal ei võind üldse küsimussegi tulla vigade tegemine. Nüüd, 2000 aastat hiljemini, kus üldine kultuur määratumalt edenend ja kus Eestigi kultuurrahvaste ja -riikide hulka astund, nüüd meie eesti luuletajad, need, kes just oma kirjanduslikust kultuurist uhked on, ei jõua enam oma eelkäijategi tasapinnani tõusta, vaid vajuvad allapoole. Nad ei oska viie-, kuue- ja seitsmejalgiste värsside vahel vahet teha, neid lahus hoida! Nad vahetavad kuus ja viis ära! Oh Under, Semper, Visnapuu, Alle, Barbarus ja muud, ma palun, ma vannutan teid: õppige enne vähemalt kümneni selgesti lugema, siis alles hakake luuletama!

Kuid olgem tõsised! Küsigem: mispärast kõnealused luuletajad ei alati kirjuta tehniliselt korralikke, õigeid luuletusi?

Seks võib olla kolm põhjust: kas 1) teadmatus, või 2) lohakus, või 3) põhimõte, või ühel ajal kõik kolm.

Osalt nad, eriti mõned neist, ei tea, või täpisealt, ei ole hästi teadlikud sellest, et tehniliselt õiged luuletused peavad täitma teatava rütmilise reeglipärasuse ja sümmeetria nõude ja et luuletajal tuleb hoolitseda, et ta selle nõude vastu ei eksiks. Nead aga ei tea seda nõuet küllalt tähtsaks pidada ega seetõttu tea ennast ka ses suhtes küllalt kontrollleerida.

Osalt tuleb see lohakusest ja mõnususest. Teavad vahest küll, et reeglipärasus peab ikka valitsema, aga nad ei võta seda nõuet nii täpisealt. Seega teeksid nad endille luuletamise asjata raskeks. Mingu mõni värss ka natuke pikemaks või jäägu lühemaks, tühja kah, — see pole tähtis, — kes seda ikka nõnda tähele paneb. Nii on kergem luuletada. —

Õigupoolest on esimenegi põhjus teatav lohakus, sest mis luuletaja on see, kes ei ole endalle luuletehnika alal niigi palju teadmisi hankind, et teaks, et niisugused nähtused on vead.

Kolmandana võib põhjuseks olla vigadega luuletamine põhimõtteliselt: vigu ei peetagi vigadeks, vaid uuema, modernima luule „vabaduseks“ või iseärasuseks, mida koguni tuleb harrastada. Kuulsad (aga sellest hoolimata halvad) väljamaa eeskujud modernistlikus luulekirjanduses on meie luuletajat sellele vaatele hukutamas. Nad pimestatud ei saa aru, et nad siin ühes oma kuulsate eeskujudega eksivad. Sest see põhimõte on iseeneses ekslik ja hukkamõistetav. Ta on tekkinud mõnede luuletajate iseäratsemise tungist, mis aga snobistlik kriitika on liig tõsiselt võtnud. Sest luuletuse üks olulisist omadusist ongi kindlaskeemiline ja teatava sümmeetriaga ehitus rütmilise ja riimide suhtes. See moodustabki selle ainult versifitseerit kõnele omase iseäralise muusikalise ilu. Kui seda rikume, siis vähendame seda ilu; kui ta üsna kaotame, siis jõuame proosasse, koguni halba proosasse, sest seesugune kindlaskeemilise rütmilise luule on riimit proosa (kui tal riimid), ent riimit proosa on veider, see kõlbab pigemini vaid koomiliste efektide saavutamiseks. Sellest peaks ometi ükskord aru saadama.

Meil Eestis igatahes ei tarvitseks niisuguste abinõudega iseäratseda. Las' teevad seda need vanemad kultuurrahvad, kel suur kirjanduslik minevik selja taga ja kus nooremail seepärast tõesti raske midagi tähelepanuäratavat uut luua. Meie klassiline kirjandus on alles ees. Meil saab tähelepanuäratav ja originaalne olla veel hea, soliidne, reeglipärasel vormis kirjutet luulega. Seepärast

oleks tõesti põhjus ja aeg amorfia jätta ja jälle hakata kindlakujulisi luuletusi kirjutama.

Ajaloolise vahemärkusena mainitagu selle puhul, et kindla reeglipärase luulevormi muhenemine algas meil käesoleva aastasaja esimesil aastail, nii umbes 1903 ja 1905 vahel, ja satub seega ühte ajaga, mil meilgi hakati tutvuma väljamaise moderni kirjanduse nähtuste ja vooludega ja neid järele aimama. Nähtavalle tuli see eriti illustreerit nädalalehes „Lindas“, kus toimetaja Enno avaldas oma sagedasti amorfseid ja uduseid luuletusi¹⁾. Sellepärast ta Visnapuule nii meeldiski; nähtavasti mingi vaimusugulus. Ja naljakas: koguni mõned vanemad luuletajad, kes enne olid kirjutand kindlavormilisi korrektseid salmikuid, nimelt Sööt ja Anna Haava, lasksid end sellest moetövest kaasa kiskuda ja ka hakkasid amorfseid luuletusi septsema (ja mitte üksi vormilt, vaid ka sisult). Anna Haava pole sellest infektsioonist tänapäevani enam lahti saand; tõendusena ta uusim luuletuskogu. Ja samuti ka mitte Enno.

Peale selle on meie modernistlikele luuletajaile omane veel üks teine rütmika pahe, mille vastu siin tahan protesteerida: liig pikad värssid (luuletuseread)!

Värsipikkus ei tohi üle teatava maksimumi olla. Vanast ajast saadik on kõige suuremana pikkusena tarvitet 6-jalgist värssi. Greeklasil ja roomlasil oli see heksameeter, prantslasil on see aleksandriin. Väga harva on sest üle mindud. Ja kui on kirjutet 7-, koguni 8-jalgseid värssse, siis on need keskel oleva sundusliku löike (tsäsuuri) tõttu õigupoolest kaks üheks reaks kirjutet lühemat värssi. Ühtlase, jagamata värsi maksimumpikkus aga on harilikult 6 värsijalga (s. o. värss, mil kuus värsirõhulist silpi), nagu heksameetris ja aleksandriinis. Ja neidki tarvitetakse enam jutustavas või mõtiskelevas, harutavas luules, kuna puhtlühirilises eelistetakse lühemaid kui kohasemaid. Germaani ja slaavi rahvail on jutustavaski luules enam üldine 5-jalgne värss, eriti draamas (nii kõigis Shakespear'e ja Schilleri draamades). Ka Dante „Divina Commedia“ tertsiinid on viiejalgised. Byron'i „Child Harold“, Puškini „Eugeen Oneegin“, Lermontovi „Deemon“ on kirjutet koguni 4-jalgseis värssides, ja väga hästi tuleb välja. Rahvalaulu värss

1) Näituseks, „Linda“ a. 1905: lk. 3 „Valguse vaimus“, lk. 131 „Uneta ööl“, lk. 214 „Õhtu Pühajärvel“, lk. 266 „Pühajärvel enne päikese tõusu“ jne.

on harilikult ka ikka neljajalgne, nii ka meie oma, mis meil soomlastega ühine. Selles on kirjutet meie ja soomlaste pikad lugulaulud „Kalevipoeg“ ja „Kalevala“. Üldse on 4-jalgne värss kõige üldisem, sagedam, harilikum, sest ta on ka lüürilises luules väga kohane, eriti neis, mida viisiga lauldakse, sest et neli-arv täpipealselt vastab lihtsa normaalviisi rütmile, mis koos on kaheksast taktist (4 + 4). Lüürilises luules esineb niisama sagedana ka kolmejalgne värss; kahejalgne on juba haruldasem.

Miks aga on pikemad 6-jalgsed värssid hukkamõistetavad? Sel on oma loomulik, ratsionaalne põhjus, mis selgub järgnevast vaatlusest. Luuletus on ühes oma olulises osas kuulmeline, akustiline nähtus, nagu muusikaline viis. Selle rütmi peab kõrv tajuma (pertsipeerima), selle rõhuliste kohtade (silpide), s. o. selle värsijalgade arvu kergesti ära kuulda võima. Selle hõlbutamiseks tehakse värssi keskele veel tsäsuurid. Heksameetris on tsäsuur sunduslik ja samuti ka klassilises aleksandriinis. Kuuest suuremat värsijalgade arvu aga läheb juba raskeks ära tunda. Järelikult on seesugusel korral rütmi tajumise tunne nõrgem ja seetõttu on ka selle ilu maitsmine väiksem. See on sama nähtus, et kui kell lööb vähe lööke, me veel, ilma neid löömise ajal lugemata, teame tagant järele, kui palju neid oli. Lööb ta aga rohkem, juba üle kuue löögi, siis, kui me lööke löömise ajal just ei loe, meil tagant järele raske on ütelda, mitu neid oli.

Seepärast ongi loomulik rütmitunne kõigil ajal ja kõigi rahvaste juures hoidnud liig pikkade värsside eest. Modernistlikud luuletajad aga neist põhjust ei hooli, vaid neile on tähtsad nende iseäratsemise ja mõnutsemise ning kerguse võimalused. Ka meie luuletajad on hakand seda tegema, osalt neile väljamaa eeskujudelle järele tehes, osalt ka spontaanselt, samul põhjusil.

Nii on kõigil kõnealuseil luuletajail kõige harilikumaks ja sagedamaks värsipikkuseks saand 6-jalgne värss. Sellest lühemaid nad palju ei tarvita. Nii on endiste luuletajate kõige pikem värss neile saand peaaegu kõige lühemaks. Kuid isegi sest 6-jalgsest ei jaksa nad kinni hoida, sest sellegi sekka libiseb neilt teadmatult ka 7-, koguni 8-jalgseid (kogemata vigadena). Konstateerisime näitusi rütmivigu käsitelles. Kuid on ka küllalt luuletusi, kus teadlikult 7-jalgseid värssse on tarvitet, näit. Semperil „Notturmo“ (Pierrot, lk. 7):

Merel kerged tuuled, marud, muutlik vetepind;
avas õhus tiivutemas murevaba lind. —

Need kaks värssi aga on õigupoolest vaid ortograafiliselt 7-jalgised; tõepoolest on 4 värssi, milledest 1-ne ja 3-as neljajalgised, 2-ne ja 4-as 3-jalgised:

Merel kerged tuuled, marud,
muutlik vetepind;
avas õhus tiivutsemas
murevaba lind. —

Mistarvis oli siis neid nelja rida kaheks kirjutada? Samuti on ka Visnapuu „Alistumise II“ värssid ilmaaegu pikaks trükit, kuna igaüks neist ju kahest värssist on kokku pandud, nagu seda siseriim näitab.

Mitte siis:

Ma omas hinges mässasin, ma vihmatilk, Su ruumi meredes,
Suur olin enda südames, ma, silmapilk, Su aja meredes.

Vaid:

Ma omas hinges mässasin, ma vihmatilk,
Su ruumi meredes,
Suur olin enda südames, ma silmapilk,
Su aja meredes.

Kuid kahjuks on luuletusi, mille pikad read ei lase endid niiviisi reeglipäraselt kaheks lahutada, osalt juba sellepärast, et pikkade ridade pikkus ise pole reeglipärane, vaid vankuv, näit. järgmised Semperi 8-jalgised („Uttu kaduda“, kogust „Pierrot“ lk. 15):

Hulgun üksi kivikaändikute vahel linnas võikas,
uulitsalle tusaudu toast kiskus, välja hõikas.

Pikad ja jagamatamad on ka Visnapuu „Teise kirja“ read („Käoorvik“ lk. 13), mis kõiguvad 7 ja 8 vahel:

Nüüd tuleb kevade. On otse pöörast midagi ja hullu! (8)
Päev meeletumalt raiskab päikest, miljon vaid rakette! (7)

8-jalgised on ka värssid Underi luuletuses „A rebours 1“ („Verivalla“ lk. 20):

Ma rüüpan rõõmu, ent miski minus, see tahab kannatada nõnda,
See kavalam kui mina ise: filtreerib õnnest vaid piina mõnda.

Kuid ei lepita veel 8-jalgistega; koguni 9-jalgseid leidub, paiguti teadlikult, paiguti ebateadlikult, kogemata vigadena, nii Semperil luuletuses „Keskpäevane“ („Pierrot“ lk. 29):

Senildi varjudeta nool on ihkeid unenäku häälitsemas.
Õhk hääletuses mõtlik vartel õisi varjusurma meelitlemas.

Koguni veel kaugemale minnakse — 10-jalgisteni! Seda teeb Under luuletuses „Mu süda laulab: Laula!“ („Verivalla“ lk. 67), kus 6- ja 7-jalgiste vahel korraga:

Mu jalge tilbepaar ju tänavate valgusvahutavast kosest alla.

Barbarusel leidub natuke lähemate seas 11-jalgseid („Katastroofid“ lk. 60):

Vaat, püssid, haubitsad, mortiiroid pand, kõik inimese pihta
sihit surmahoobid,
ei hoiä körva ma, sest öitseb häving mus ja valmind ammu
oodet katastroofid . . .

Kõige kaugemalle aga läheb Visnapuu oma „Intermezzos“ („Jumalaga, Ene!“ lk. 63), kus ühe 11-jalgsega riimib 14-jalgne:

Veel minu tuba oli täis seda uimastavat lõhna, mida sina
ikka kannad.

Kas sa oma juustevaniku, oma südame, oma tillukesed jalad,
nii ma mõtlin, mulle annad.

Nii pikad värssid ei muidugi mahu ühte ritta isegi nende suurkaustalises raamatuis, vaid peab otsast pooleks murdma ja lõpposa teise ritta paigutama. Ei oleks ime, kui ühel päeval üks neist luuletajaist kirjutaks nii pikad värssid, mis terve lehekülje ära täidavad ja millega teisel leheküljel sama pikk värss riimib!

Et nad nii pikki värssid kirjutavad (7- kuni 14-jalgseid), siis pole miski ime, et neil raske on ühtlasest pikkusest kinni hoida (sest et nii pikas värssis jalgade arvu ilma lugemata enam ei taju), vaid värss kogemata juhtub kord lühemaks, kord pikemaks. Isegi 6-jalgne värss näib neile liig pikk olevat, sest selleski eksivad nad tihti üle piiri. Värsside pikkuses peitub siis veel üks rütmi sümmeetria vigade põhjus.

Peale selle, et nad võivad kergesti saada vigade põhjuseks, on pikkadel värssidel ikkagi see peamine ja oluline ebakoht, et nad kindla rütmi muljet vähendavad ja tumestavad ja nendega kirjutet luuletus mõjub enamasti riimit proosana, näit. just Underi ülemaltsiteerit värssid („A rebours 1“).

Peale selle vähendavad ja tumestavad nad ka riimi muljet, mis siis liig kaugelle kistakse, eriti veel ristriimid (s. o. üle-värssi riimivad riimid).

See kõik teeb nii pikad, s. o. üle 6 jala pikad värssid luule-estetiilises mõttes vähe otstarbekohaseks ja need tuleks, kui mitte hoopis kõrvaldada tarvitusest, siis iga-tahes jätta vaid haruldaste, erandlikkude juhtumuste jaoks.

Selle puhul tähendetakse veel, et meie moodsad luuletajad arvavad endille teenuseks, et neil enamasti alati kõik värssid riimivad, kuna vanemal luuletajail 1-ne ja 3-as värss sagedasti olid riimita. Aga riimid 8-jalgiste värsside otsas on seesama, mis 4-jalgistel riimid iga värssi

tagant. Järelikult on moodsate riimirikkus sagedasti illusoorne. Veel pikemais värssides muidugi veelgi väheneb riimimise teenus.

Miks aga on meie moodsail luuletajail niisugused pikemad ja ülipikad värssid harilikuks nähtuseks, kuna lühemaid, näit. 4-jalgseist värssidest koosseisvaid luuletusi nende kogudest vähe leida? Peale iseäratsemise, õigem iseäratsemise järeletegemise tungi on siin tegemist veel ühe teise veel vähem auväärt põhjusega: pikkade värssidega on kergem luuletada. See on kergem kunst. Sest pikemas värssis on kergem mingit mõtet avaldada ja teiseks kergem ka riimi leida kui lühemas. Mida lühemad värssid, seda raskem neid kirjutada. Ent meie vanemad luuletajad (Jannsen, Kreutzwald, Koidula, Kuhlbars, Weske, Bergmann, Jakob Tamm, Jakob Liiv, Anna Haava) tarvitasid kõik lühemaid värssid; harva on nad läind isegi lubatava kuue värsijalgade arvuni. Järelikult meie vanemad luuletajad tarvitasid harilikult raskemat vormi kui praegused nooremad, kes oma ülesannet värsside pikaks venitamise ja värsivigade tegemisega tunduvalt hõlbutavad.

Kes meil esimestena hakkasid pikkadesse värssidesse kalduma, olid Enno ja Ridala. Viimase esimeses kogus juba leidub 7-jalgseid värssid („helkiva päikese all, ja haruvad ja laotuvad“). Ta teises kogus „Kauged rannad“ on juba ka 8-jalgseid, nimelt luuletuses „Nägemus“ (lk. 81). Siiski on nad Ridalal ikkagi ainult erandlikud, haruldased ja, mis teenuslik, õiged.

Suitsi esimestes kogudes („Elu tuli“ ja „Tuulemaa“) veel ei leidu pikemaid kui 6-jalgseid, küll aga juba „Ohvri-suitsus“. Temagi ei ole võind säästuda oma tribuuti maksmast sellele kirjandusliku riidemoe hulluselle.

Põhjusiks, miks nii pikki värssid kirjutetakse, nimetin iseäratsemise tungi ja ülesande hõlpsaks tegemise püüdu. Nende mõlemi põhjuste kõrval aga näib olevat veel kolmas, mis on vahest kõige tähtsam ja olulisem: väär arusaamine rütmi olemusest, puudulik rütmitunne. Jah, tekib mulje, ilmub kahtlus, et rütm, see rõhuliste ja rõhuta silpide reegliäärane vaheldumine, meie moodsaile luuletajaile on vaid midagi mõistuspärast, abstrakti, mida nad emotsionaalselt ei tunne, ei kuulata, vaid mida nad pigemini ainult teoreetiliselt teavad olevaks. See on mingisugune rütmi värvipimedus. Niisugused luuletajad ei maitse rütmi oma tundmusega, sest kui nad seda teeksid, siis märkaksid nad kohe, et niisugused ülipikad värssid ei ole rütmi ilu mõttes otstarbekohased ja neile ei meeldiks ka mitte nende

omad liig pikad värssid, ja siis tung paremini rütmi maitsta paneks neid ka teisiti luuletama. Nüüd aga näib neile olevat küllalt teadmisest, et nende värssidel on mingisugune pikkus, mis harilikult ühele reale ära mahub, sest et kord uusus ja komme on värssse uue reaga algades üksteise alla kirjutada.

Seda arvamist näib kinnitavat veel üks teine nähtus nende rütmi alalt. Nimelt see, et nende luuletusis juhtub, et rütmitakt küllalt selge ei ole: ei ole igakord kohe selgesti tunduvad ja tajutavad värssirõhkude kohad ja arv. Näit. järgmine. Underi värss (kogus „Sinine puri“, luuletuses „Päev“, lk. 12):

Ehk vöilillevartest kui põimin neil kee ümber kaela.

Siin ei tea kindlasti, kas „Ehk“ on rõhuline või mitte. See oleks tähtis teada, sest selle järele kujuneb eripikkune ja erirütmine värss.

Ehk vöi-lll-le-vartest kui põimin neil kee ümber kaela

— ∪ | — ∪ | — ∪ ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ (7)

∪ | — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪ (5)

Sama luuletuse eelmised värssid ei anna ka mitte hästi otsust, sest mõnedes neist on värssi alustav ühesilbiline sõna värssirõhuline, mõnedes jälle rõhuta. Ka värssijalgade arvu kohta ei anna nad selgust, sest mõned on nelja-, mõned viie-, kolmandad 6-jalgised. Siin näeme nüüd amorfise, kindlarütmituma värssi luuletuse needust. Luuletaja poolt tahet (kui seda üldse on tahet) rütmitakti tajumist segab ka see asjaolu, et samas värssis lastakse reeglikorramalt trohhäused (— ∪) ja daktülid (— ∪ ∪) läbiseegi esineda ja et mõned sõnad lasevad endid niihästi ühtedeks kui teisteks jaotada ja lugeda, nagu seda näha äsja tsiteerit Underi värssis.

Muidu on ju küll lubatav niisugust segirütmi tarvitada, kus iga värss võib fakultatiivselt trohhäus või daktül olla (näit. Suitsi „Valge käsi“), ehk küll sellega värssi tegemine endalle tunduvalt kergemaks tehakse. Kuid siis peab juba esimestest ridadest peale värssipikkuse (värssirõhkude arvu) tunne nii kindlana ja valemõistmatuna antama, et lugejal kogu luuletuse jooksul ühtki rütmide segadust ega äravahetamise kalduvust ei võiks tulla. Nii pikkades värssides, nagu neid modernistid nii eelistavalt tarvitavad, ei ole seesugune segirütm mitte soovitatav, sest et värssipikkuse tõttu värssijalgade arvu tunne segastub. Kohane on segirütm ainult lühemais, 4- ja 3-jalgseis värssides, nagu seda ongi tarvitand meie vanemad luuletajad, näit.

Sööt luuletuses „Metsateel“ („Ma kõnnin hilisel õhtul“), Anna Haava „Mu süda usub õnne“ ja ka Suits ülalmainit „Valges käes“.

Daktülite tajumist raskendab vahel ka see, kui mõlemad rõhutunud silbid moodustetakse pikasilbilisest, koguni kolmandavärtelisest sõnast või kummaski on tüse ja jändrik ühesilbiline sõna, näit. Underil („Öö“, kogust „Sinine puri“ lk. 16):

Kosena kuu uhkab õue ja ala.

Õhk raske meest, ning kleepivad vaigud

(samam lk. 13)

Süda mul magususpaisul kui täiskorjund kärg

(samam lk. 14).

Üldse teevad niisugused pikasilbilised sõnad daktüli raskepäraseks ja vahel koguni kohmakaks.

Kõige loomulikum ja kõige kergemini tajutav on daktül, kui ta rõhutunud silbid on moodustet lühisilbilisist sõnust, näit. „elada“ (— o o), samuti „metsade, järvede, taevaste“ jne. Ma ei taha sellega öelda, et siin pikasilbilisi sõnu üldse ei tohiks tarvitada — mõnes kohas võivad need just kohased olla teatava mulje või efekti saavutamiseks — tahtsin ainult tähelepanu juhtida selle hädaohu ja ebakoha — raskepärasuse ja raskesti tajutavuse — peale, mis nad teatavil korral võivad tekitada.

Mõnikord tuleb tahet värsipikkus ainult siis välja, kui mõneks värsijalaks lugeda 4 silpi (— o o o), s. o. üks rõhuline ja kolm rõhutumat. Võtame näituseks järgmised Underi värsid („Õhtu“, kogust „Sinine puri“ lk. 14):

Lehti¹⁾ kobaraisse vajutab kuu
higura väbarnapünase süü.

— o o | — o o | — o o | —

Kui esimest neist kahest värsist hakata lugema, siis tuleb loomulikult:

Léh-ti kó-ba-ráis-se vá-ju-tab kúu

— o | — o | — o | — o o | — (5 jalga)

Et aga järgmine värs on 4-jalgne ja iga täisjalg on 3-silbiline (s. o. daktül — o o), siis peaks seda ka eelmine olema, sest nad tunduvad sümmeetriliseks mõelduna. Ent neli jalga saame ainult siis, kui sõna „kobaraisse“ loeme üheks värsijalaks, mil on 3 rõhuta silpi (— o o o), ja siis tuleks rütm:

1) „Lehti“ on siin lühem mitmuse genetiiv (pro pikem „lehtede“).

Kas aga on lubatav tarvitada 4-silbilist jalga 3-silbilise asemel? Ja teiseks, kas on 4-silbilised üldse head?

Esimesele küsimusele vastaksin kindlasti eitavalt: harilikus, normaalses värsiehituses, eriti tõsisemat stiili, ei võiks mingisugusena erandina lubada 4-silbilise jala juhuslikku tarvitamist 3-silbilise või koguni 2-silbilise asemel. Kes seda teeb, teeb rütmis jämeda lohakusvea. Sest esiteks, nagu Underi näitusest nägime, tekitab see, sest et juhuslik, värsirütmil lugemises segadust: 4-silbiline jalg võiakse kaheks 2-silbiliseks lugeda, sest mis on 4-silbiline värsijalg? Oigupoolest muud midagi kui kaks 2-silbilist järgemööda, millest esimese rõhk on nii tugev, et teise rõhuline silp selle kõrval rõhutumana tundub.

Pealegi kõlab—o o o vähe suursugusena; oma rõhuta silpide reaga teeb ta lohiseva või nobedasti rabiseva mulje. Ta kõlbab pigem lõbusate, kergete, eriti kergatslikkude meeolude, aga ka jõhkruse või koomika kujutamiseks, tõsisemas stiilis aga ei ole ta kohane, seal mõjub koguni labastavalt. Eriti võiks seda kasutada koomilises luules; selles võiks siis kas või 5-silbilisigi (—o o o o) tarvitada. Ja kui neid tarvitada, siis mitte juhuslikuna, peidetult, vaid selgesti väljakõlavalt ja kavakindlasti, et lugeja kohe märkaks, et seesugust ongi tahet kirjutada.

Niisuguses õhtumeeleolu pilti maalivas luuletuses aga kui Underil, ja veel juhuslikult, mõjub see eksitavana ebakõlana ja — veana. Ja seda viga on Underil veel mujalgi, ja on seda teind ka mõned meie muud modernistlikud luuletajad:

Hurmeliisiks pisaraiks, mis rasked kanda.

Under, Sinine puri lk. 16.

Ümber hõljumas aroomide jooned.

Semper, Jäljed liival lk. 17.

Põlevate silmi ja kuumava ihuga.

Visnapuu, Jumalaga, Ene! lk. 9.

Meie vanemad luuletajad ei tarvitand neljasilbilisi värsijalgu (—o o o), nende luuletoodangust ei leia ka —o o o vigu. Esimene või üks esimestest, kes Eestis hakkas neljasilbilisi värsijalgu tarvitama, koguni kurnitarvitama, on Suits. Ta esimese kogu („Elutuli“) esimese luuletuse („Elu tuli“) esimese värsi esimene värsijalg on

kohe — u u u , ja — u u u esineb ka muidu sagedana kogu ses luuletuses:

Elu tuli helgib kui sinitaeva päikene,
 elu tuli sähvab kui pilvedesi äikene,
 sätendab välkudes hämaramas öösgi,
 valgustab mõtetes, tulistab töösgi —
 ja kaduvikusse kustub.

Või: — u u u — u u u — u u u (?)

Selles luuletuses on — u u u küll igakord selgesti väljatunduv ega eksita ühtegi teise lugemisviisi. Ainult on — u u u siingi juhuslik. Tehniliselt õigem ja peenem ja ilusam oleks, kui — u u u oleks ikka ainult teatavais värsijalgades. Üldse aga ei ole see luuletus miski kindlavormiline, vaid ebareeglikordiste stroofidega.

4-silbilisi värsijalgu (— u u u) hakkas Suits tarvitama nähtavasti Eino Leino mõjul, nagu ta oma esimeses luules muiski suhteis selle soome luuletaja mõju all. Eino Leino on omakorda selle — u u u omandand arvatavasti soome uueaegsest rahvalaulust, mille laadi ta mõnes luuletuses jäljendand ¹⁾.

— u u u värsijalgu leidub üldse rohkesti Suitsi esimeses kogus („Elu tuli“) ja need vist moodustavadki selle, mis Suitsi luuletustes omal ajal tundus uuena ja iseloomulise, tahaks peaaegu ütelda suitsilise rütmina, nii näituseks luuletustes „Nooruse aeg“ ja „Needmine“.

Ka ta pärastistes kogudes leidub — u u u , näit. luuletustes „Vanad noored“ (Tuulemaa lk. 29), „Jumalad ja rumalad“ (samas lk. 37), „Maikellukesed“ (samas lk. 19), „Tuulispää“ (Ohvrisuits lk. 44). Luuletuse „Valge käsi“ muudet redaktsioonis (Ohvrisuits lk. 69) on ta ühes kohas endise — u u asemele — u u u parandand:

Karastuseks jälle kargeid mõtteid.

Ometi peame Suitsilgi kõik niisugused — u u u (peale mõnede erandite) vigadeks mõistma, sest et nad juhuslikud on ja rütmi segastavad. Et — u u u tõesti

1) Näituses (ta kogust „Runokirja“, lk. 72):

Üksi tuli sieltä ja toinen tuli taältä,
 idästä, lännestä, pohjan päältä.

rütmi segaseks ja raskesti tajutavaks teeb, näitab kõige iseloomulisemalt Suitsi „Maikellukesed“ (Tuulemaa lk. 19 ja Ohvrisuits lk. 53). Selle esimest salmi esimest korda lugedes arvab ses olevat järgmise rütmi, nagu see ongi loomulik:

Mu tuba on küllastatud lõhnadega
 v | - v v | - v | - v | - v | - v (5 jalga)
 maikellukestest tilukestest.
 v | - v | - v | v v | - v (4 jalga)
 Mu süda on troostide kõhnadega
 - | - v v | - v | - v | - v | - v (4 jalga)
 tulnud härtsimistest sügisestest
 - v | - v | - v | - v | - v (5 jalga)

Niiviisi aga, nagu näha, puudub salmil nõutav sümmeetria: esimene ja kolmas värss peaksid olema ühepikkused ja samuti teine ja neljas, aga nad ei ole seda. Mõtled, et see ongi värsside arvult ebareeglipärane, aga kolmat salmi lugedes märkad, et esimene ja kolmas värss on mõeldud 4-jalgseks, järelikult peavad seda olema ka vastavad värssid esimeses salmis; see aga on võimalik vaid siis, kui esimeses värssis 4-silbiline sõna „küllastatud“ lugeda üheks värssjalaks:

Mu tuba on küllastatud lõhnadega.
 v | - v v | - v v v | - v v | - v (4 jalga)

Kuid mis rütmi ilu maitsmist saab luuletusest, kus sa tarvitet värssirõhkude süsteemi kui peitepilti pead otsima.

Tõsist stiili kindlavormilises luuletuses on viga ka see, kui ühe rõhuta esisilbi (eeltakti) asemel tarvitetakse fakultatiivselt kaks või kui värssid algavad ilma kindla süsteemita kord rõhulise, kord rõhuta silbiga. Sedagi liiki vigu leidub meie uuemas luules küllalt, näit. Underi luuletuses „Päev“ (Sinine puri lk. 11) ja Suitsi „Maipüha“ (Ohvrisuits lk. 101) ja „Varased võitlused“ (samal lk. 64), kus mõnede stroofide lühem esimene värss algab rõhutuma silbiga:

Peaks ära siit vilma
 v | - v | - v | - v

teistel jälle rõhulisega:

Capri ja Czarda
 - v | - v | - v

nii et ei ole õiget vastavust. Ometi tuleks selle vastavuse eest hoolitseda tõsist stiili kindlavormilises luules. Ainult v e m m a l v ä r s i l i s i s ¹⁾ salmikuis on seesugune ebavas-

1) Sõna „vemmalvärss“ tarvitetakse meil enamasti stiililis-sisulises mõttes ja tähendetakse sellega labast, ilutut, luuleta stiili ja sisu; tehnilises mõttes aga tähendab „vemmalvärss“ niisugust korrutat värssi, kus peasi rütm (harilikult kõrvurütm), kuna värssjalgade arv ebamäärane, vankuv ja ühte värssjalga loetakse ebamäärane hulk silpe. Ses viimases tähenduses tarvitame seda sõna siin ja selles mõttes on nii mõnedki meie modernistide luuletused vemmalvärssilised.

tavus sallitav. Tõsist stiili ja peenelt kindlavormilises luuletuses aga algagu vastavad värsid ikka samataolise silbiga rõhu suhtes. Selle puhul tähendetagu ka, et seda laadi luules peab valitsema täieline vastavus üksikute stroofide vahel. Iga järgmine stroof olgu eelmisele värsside arvu, pikkuse, rütmi ja riimisüsteemi suhtes täieline teisik, nii et nad, ühe saksa värsisekreetiku ütlust mööda, teineteist täpp-täpilt katavad kui kaks ühesugust geomeetrilist figuuri ¹⁾. Selles sümmeetrias — me ei või väsida seda kordamast ja toonitamast — peitubki suur osa luuletuse vormilist ilu — mis ka sisulist ilu tõstab ja värvib — ja sellest saadavat naudingut. ²⁾

Et meie modernistlikud luuletajad selles rütmi reegli-pärasuses ei püsi, selle õigustet nõuete vastu eksides, s. o.

1) Kui stroofid erisugused, siis peab ka ses erisugususes valitsema oma sümmeetria, s. o. et näit. I, III, V jne. stroof oleksid sama tüüpi, II, IV, VI jälle sama teist tüüpi; nii on näit. Schilleri „Würde der Frauen“.

2) Selle puhul tähendetagu, et Romaani rahvaste (itaallaste, prantslaste) juures värsitehnika on arenend kindla, täpisealt sümmeetrilise vormi sihis. Seal peetakse seda endast mõistetavaks, et värssidel ei oleks ülearuseid või puuduvaid silpe ja et stroofid oleksid sümmeetrilised värsipikkuse ja rütmide suhtes. Ei tule küsimussegi, et ses vigu tehtaks. See nähtavasti tuleb sellest, et Romaani rahvaste iseloomule ja vaimulaadile on omane rõhku panna välisele vormile, selle plastilisusele, selgusle ja ilule. Germaani rahvail (inglasil, sakslasil) on see vormi-instinkt ja tunne nõrgem, seepärast ei taotele nad nii täpisealt vormi korrektsust, vaid lepidvad mõnikord ka ebasümmeetria ning väikese amorfia tagi. Peasi neile on mõte, sisu.

Selle konstateerimisega kõrvu säetud, tundub paradoksaalsena, et vabavärsism põhimõttelisena ja tahtlikuna esile tõusis just Prantsusmaal. Kuid sel on omad arusaadavad põhjused, mis sugugi ümber ei lükka eelmist väidet: 1) prantsuse traditsionaalne värsiehitus on tõesti liig pedantlik-vormiline ja osalt äraigand, põhjenedes hääldamises, mis valit-ses kolmesaja aasta eest; see loomulikult provotseerib reformeerimistungi; 2) Pariis oli tol ajal kirjandusliikkude ja kunsti voolude ning maitsete hälliks, ega siis ime, et põhimõtteline vabavärsism seal algateti; 3) pealegi selle algatajad ja tähtsamad tarvitajad olid enamasti mitte-prantslased: belglased, ameeriklased või juudid; nii on selle esime teoreetik Gustave Kahn juut, Viellé-Griffin ameeriklane, Merrill ameeriklane, René Ghil belglane, Verhaeren belglane, Moréas greeklane, Mikhaël Ephraïm juut jne., peale selle oli Mallarmé ingliskeele ja kirjan-duse mõju all (ta oli ingliskeele õpetaja). Mitmed eht prantslased nooruse tuhinas ja uuduse õhinas lasid end ka kaasa kiskuda, kuid — tähelepanav fakt — üks kuulsaim neist, Henri de Regnier, läks pärast traditsionaalse värsi juure tagasi.

Meie modernistid Noor-Eestist saadik arvavad, et nad on vaba-nend ja puhastund Germaani mõjust ja arenend Romaani vormikultuse ja artistismi hea mõju all. Milline enesepettus! Romaani mõju on neil tähtsuseta väike, silmapaistev aga Germaani-Slaavi mõju. Õppigu nad enne prantsuskeel korralikult ära ja lugegu rohkesti prantsuse kirjandust originaalis, siis alles tulgu prantsuse mõjust rääkima.

kirjutades korratuma, ebamäärase või raskepärase, konarliku rütmiga värsse ja ebasümmeetrilisi stroofe — see kõik tõendab, et nad rütmist ei hooli, et see on neile ükskõikne. Ja nad ei hooli sest sellepärast, et nad nähtavasti selle reaalist ilu ei oska, ei tea tähele panna ega maitsta. See võime on neil tumestet ja funktsioneerimast takistet selle kirjandusliku riidemoe läbi, mille valitsuse ajal nende maitse kujunemine ja luuletamise tegevus on sündind. Ilmuks ülemaailmaliselt teine vool, mis tõsise, täpise rütmi ja selle ilu kasutamise järele ausse tõstaks, siis Under, Semper, Visnapuu ja muud saaksid kohe selle tarvilisusest aru ja püüaksid seda oma tooteis teostada.

Ja paradoksaalne vastolu: kuna nad ühelt poolt sageli ignoreerivad nii elementaarseid ja reaalseid rütmika nõudeid, nad siiski teiselt poolt ajavad taga mõnesuguseid ülikeerulisusi, peenutsemisi ja iseäratsemisi. Eriti on seda teind Semper ja Visnapuu. Kuid kahjuks see, mis neile paistab olevat nii vormipeen ja nii „inspireerit kõige kaugemalle minevast musikaalsest ja arhitektoonilisest printsipiibist“, on õigupoolest väga vähe otstarbekohane. See on tühi töö ja kasutu mäng tolmukübemestega. Sest kõik need rütmi iseärasused ei avaldagi seda mõju, mis luuletaja vahest arvab nendega saavutatavat, sel põhjusel, et need enamasti liig õhukesed, pisitillukesed, vähe olulised, vähe tunduvad selleks, et tekitada tõelist rütmi-ilu naudingut. Lugeja lihtsalt ei taju ega märkagi neid. Ja kuigi ta neist teadlikuks saab, ei tunne ometigi neist suuremat naudingut ühtigi. Seda võib sest leida ainult luuletaja ise, ja temalegi on see vahest küll enam teadmise lõbu, et tema on neid tema arvates nii huvitavaid ja uut moodi peenusi ja luuletusis tarvitand.

(Järgneb.)

J. Aavik.

Põldsamaa.

Juba 1892 juhtis Karl Moks mu tähelepanekut kodumaal mitmel pool esineva „Põldsamaa“ nime peale, ühtlasi selle ilme kohta seletust soovides. Et mu kohanimede kogu sel ajal küllalt täielik ei olnud, ei võinud ma varemini seda küsimust harutusele võtta. Kui mul nüüdki, kõigist püüetest hoolimata, veel ei ole õnnestanud kõiki kodumaa kohanimedid kokku saada, olen siiski sihile märksa lähemale jõudnud, nii et ometi julgen katset teha enam kui veerandsaja aasta eest avaldatud soovi täita.

K. Moks tundis peale päris Põldsamaa, see on Põldsamaa kihelkonna, kiriku ja valla veel kolm Põldsamaa nimelist kohta, ühe Virumaal, teise Pärnumaal, kolmanda Tartumaal. Mulle on Viru- ja Harjumaal kummaski kolm Põldsamaa nimelist kohta silma puutunud, peale selle veel Tartumaal, Pärnumaal ja Läänemaal. Järvamaale, Võrumaale ega Saaremaale ei ole Põldsamaa, niipalju kui ma kohanimed silmitsenud, mälestusi enesest jätnud.

Põldsamaa kohanimed üksikult tähele pannes leiame neid Tartumaalt kolm, nimelt Vasulast ja Varalt ja Äksi Sootagast Põldsamaa küla.

Pärnumaal esineb Põldsamaa Audrus ja Enges.

Läänemaal puutume Põldsamaa nimeliste talukohtadega Valgus ja Nigula Seljakülas kokku. Viimase nime kohta on tunnistus olemas, et seda paika 16. aastasaja lõpul tuntud. 1586. a. Revision I, 135, nimetab Seljakülas „Peltzam“ küla, mis praeguses keeles muidugi Põldsamaa küla tähendab.

Harjumaal oleksid Põldsamaa nimelised talukohad nimetada Rapla kihelkonnas Ohukatus, Keila kihelkonnas, valla nimi kindlaks määramata, ja Aleksandri vallas Kose kihelkonnas.

Virumaal võime järgmised Põldsamaad nimetada: Malla vallas Nigula kihelkonnas, Andja vallas Rakvere kihelkonnas ja Vatkus vallas Kadrina kihelkonnas. Viimast kohta tunneb Landrolle 1694. aastast. See nimetab Vatkus „Poltsema“ talu. 1540 tuntakse Polsem, vist Undlas (Brieflade I, 1177), ja 1544 Polczum Kadriinas, 1552 Poltzam Kõnnus (Briefl. I, 1376), 1489 Poltsum küla Rakvere kihelkonnas (Briefl. I, 367), 1517 Pöltzan Nigulas (Briefl. I, 844).

Järvamaal nimetatakse Jaani kihelkonnas 1477 Pelsem (Briefl. I, 320).

Tekib küsimus, kuidas seda Põldsamaa nimede rühmast kodumaal seletada. Oleks nimi igapäevane nimi, ei teeks seletamine raskusi. Näituseks leiame igast kihelkonnast inimeste nimede järele nimetatud kohti, nagu Jüri, Jaani, Tooma, Mihkli, Mardi j. n. e., aga niisama ka looduse ehk alaiseloomu järele, nagu Oja, Oru, Mäe, Kaasiku, Kuusiku j. n. e. Pealtnäha ei lange Põldsamaa niisuguste nimede hulka.

Mis tähendab nimi „Põldsamaa“? Nime kohta on mõnesuguseid seletusi otsitud. Kohe tuleb tähele panna, et koha eesti- ja saksakeelne nimi teine teisest erinevad.

Sakslased hüüavad meie päevil Põldsamaa kihelkonda, kirikut ja valda „Oberpahlen“. Vanemates dokumentides esineb saksa keelne nimi Overpahle, Overpael, Overpaell, Overpail, Overpall kujul; eestikeelne nimi puudub kohal täiesti, kuna Seljaküla Põldsamaad saksakeelne dokument juba 1586 nimetab, nagu enne tähendatud. Saksakeelset nime ühendatakse tavaliselt Paala jõega. Oberpahlen oleks seega Ülempaala äärne koht. Juba õp. V. Reiman näitas omal ajal, et Oberpahlenit asjata Paalaga ühendatud ja et Läti Hindreku Paala jõe koguni mujalt kui Põldsamaalt tuleb otsida. Veel kaugemale minnes väitis ta, et Paala nimi võõriti lugemise teel tekkinud ja et Paala õieti Palu tähendab (Eesti Kirjandus 1909, l. 401—406). Palu on tõesti tuttav kohanimi. Me võime siiski lihtsalt „Pala“ juurde jääda. Pala on Eestis tuttav kohanimi. Pala mõisad näituseks on Räpina, Kodavere, Kadrina ja Vigala kihelkonnas. Palamuse kirik on Palamõisa külale kuuluvale alale ehitatud. Kullamaa kihelkonna Loodna mõis kannab Saksa keeles nime Pall; viimne nimi tunnistab, et varem al ajal eestlased sedagi mõisat Palaks hüüdnud, kuna nad ta hiljemini omaniku Lode, Lode järel „Loodnaks“ ümber ristitud. Veel olgu Palaste mõis Harju-Madises nimetatud. Hulga Pala nimeliste kohtade najal võime otsustada, et Läti Hindreku Paala jõe mitte Paalaks ei tule nimetada, vaid lihtsalt „Palaks“. Et Läti Hindreku käsikirjas kohanimi „Pala“ kirjutatud, hakati seda nime hilisemal ajal, esimese silbi peale rõhku pannes, Paala välja rääkima, ja nii tekkis olematu Paala, kusjuures nimele veel tuge andis sakslaste Oberpahlen. „Paala“ asemel tuleks tingimata „Pala“ tarvitusele võtta. Nagu V. Reiman tõendanud, ei leidu Läti Hindreku Pala jõgi Põldsamaal; seega langeb mõne oletus, et Põldsamaa juurt Palast otsida. Põldsamaa oleks „Pala sadamast“ niisuguse oletuse järele tekkinud. Põldsamaa algkuju oleks seega Pala sadama. Põldsamaal pole aga iialgi iseäralikku sadamat õlnud; juba sadama puuduse pärast võimatu Põldsamaad Pala sadamast tuletada.

Põldsamaa nime tekkimisele tuleb paremat seletust otsida.

Kõige parem on ometi Põldsamaa nime tüveks sõnu põld ja maa võtta. Selle seletuse poole kaldub ka F. Amelung, seletades, et Põldsamaa „fruchtbare Landschaft“ (Geschichte Oberpahlens, lhk. 6) tähendab, kuna see seletus ometi natuke üleüldine on ja niisama hästi Viljandimaa kohta võiks sobida. Kui nüüd Põldsamaa tüveks põld ja maa

on, jääb küsitavaks, kudas silp „sa“ nimesse tekkinud. Lugu on vististi nii, et nimi ei ole nimisõnast põld, vaid põllu omadussõnast. Missugune on see omadussõna? Ühe arvamise järele „põldne“. Nagu tuttav; tarvitavad eestlased kõiki kohanimesisid omastavas. Nime algkuju oleks Põldne-maa. Et nimesid omastavas tarvitatakse, tekkis sellest sõnakujust „Põldsemaa“. Meil ei nimetata kohta ometi Põldsemaa, vaid Põldsamaa. Seletatakse, et rahvas aja jooksul nimes e a'ks muutnud, niisama kui nimes Aidnema = Aidsemaa, nüüd Aidsamaaks.

Teise seletuse Põldsamaa nime kohta olen professor L. Kettuselt kuulnud. Selle järele olevat Põldsamaa nime tüveks vana sõna „peldoisa“. Lõnnroti sõnaraamat nimetab „peltoisa — äkerrik“; „peltoisa“ oleks seega põllurikas, rohke põldude poolest. Praegu puudub meil sarnane eestikeelne sõna, aga tuleks oletada, et muiste niisugune olemas olnud. Sõnakujust „peldoisa“, „põldosa“ maa oleks siis Põldsamaa tekkinud, kusjuures sõnast o või u vahelt välja langenud. Sarnast omadussõna tuletavad praegu veel meelega lõbus, tõhus, õdus, kõbus, magus j. n. e. Viimane oletamine, et sõna tüveks põldosa, seletaks meile kõige hõlpsamalt a Põltsamaa nimes, kuid, nagu tähendatud, praeguses keeles ei tunne me enam niisugust omadussõna. Küll esineb näituseks Ridalas ja Luistes talunimi Põllusmaa, aga selles nimes on sõna esimene pool deklioneerimata jäetud, kui tahetakse oletada, et d l'ks sulanud. Sõna põllusmaa tarvitatakse meie päevil veel sagedasti, aga nimisõnana. Muidu puutume mõnegi põld-sõnaga ühendatud kohanimemega kokku. Loosil on Põldsoo, Alavallas Põldeotsa, Kaelastes Põldtaguse; Põlde nimelisi talusid peale selle õige rohkesti. Põldsoomaast Põldsamaa nime tuletada, selleks ei näe ma põhjust ega võimalust.

Igatahes tuleb kindlaks pidada, et Põldsamaa nimi põldset maad tähendab, ükskõik, kas nimele seletust sõnast „põldne“ ehk „põldosa“ otsida.

Selle järele, kummas sõnakujust Põldsamaa tekkinud, võib selle kohanime rohket esinemist kodumaal seletada.

Kui Põldsamaa nimelised kohad sõnast Põldsemaa tekkinud, teeb oletamine raskust, et igas maakonnas nimi Põldsamaaks moondunud. Palju ennemini võiksime uskuda, et põldosa sõnast o vahelt välja langenud, kuid raske ometi arvata, et igal pool nii sündinud. Niihästi üks kui teine seletus tekitab oma jagu raskusi harutusele, kudas igal pool kogu maal nimi ikka Põldsamaa kuulub ja vahel ometi mitte Põldsemaa ehk Põldosamaa. Olgu

juure lisatud, et Vatku Põldsamaa 1694. a. Landrolles „Põltsema“ kuju kannab, siis omast kohast kätte juhatab, et nimi Põldsemaast tekkinud.

Mitmete teiste Põldsamaade kohta puuduvad meil ajaloolised dokumendid ega või me-seega kindlaks teha, kas nad Põldsemaast ehk Põldosamaast praeguse kuju omandanud.

Hupel kirjutab 1782 oma Topographische Nachrichten III nime „Poltsama, seltener (harvemini) Põltsama kihhelkond“. Nimi näikse Paleni sugukonnalt alguse olevat saanud, lisab ta juure. Arusaamata, et Hupel „Põltsamaa“ ütleb harvemini esinevat kui „Poltsama“. Viimane sõnakuju meie ajal haruldus. Pahleni, Paleni sugukond on nime vist Pala nimest pärinud. — Gutsleff oma „Anleitung'is“ kirjutab „Põltsama“.

Ühiste Põldsamaa nimedele peame siis teist seletust otsima. Jääb üle paljude Põldsama nimede tekkimist koloniseerimisega seletada. Põldsamaa kihelkonnast läksid asujad välja muisse kihelkondadesse. Vaevalt võib vabatahtlikust väljarändamisest enne 19. aastasada kõnelda. Palju enam tuleb inimeste väljasaatmist Põldsamaalt vägivaldteoks nimetada. Põldsamaa omanikud omandasid mujal mõisu, kui sõja ehk katku tagajärjel elanikkude arv vähenenud. Sinna, tühjaksjäänud taludesse, saatis Põldsamaa omanik jõukamast perekonnast Põldsamaalt uusi asujaid. Mõnel juhtumisel müüs aga Põldsamaa omanik muile mõisnikkudele, kellel inimesi tarvis, oma pärisorje.

Põldsamaalt mujale asuma saadetud ehk müüdüd isikud viisid uude elukohta endise kohanime kaasa. Põldsamaalt tulnud perekonda ehk isikut hakati ta endise elukoha järele Põldsamaa N. N.-ks nimetama ja see nimi jäi järeltulevateski põlvedes kohale päriks, seda hõlpsamini, kui koht uudisasutus oli, ehk kui mitte uudisasutus, siis ometigi mingisugust iseloomulikku nime ei kannud, vaid kohapidaja ristinime. Niisugusel puhul parandas koht seda hõlpsamini Põldsamaalt tulnud asuja nime. Teame ju, et mõned õieti iseäraliku nimega kohad uue omaniku nime pärisid, miks siis mitte ilma iseäraliku nimeta, õigem, kellegi asuniku ristinimega nimetatud koht?

Vististi on suurem osa Põldsamaa nimelisi kohti Põldsamaalt tulnud asujatelt nime saanud, kui ka ei või salata, et mõni nimi nende seas iseseisvalt tekkinud. Missugune neist iseseisvalt, on ajalooliste dokumentide puudusel raske kindlaks teha.

M. J. Eisen.

Murdeproov Hiiust.

Jutustaja: Tuisu Juhan, 80 a. vana, Selja külast, Käina kihelk.

Liiste rahva maja säädus.

Kolm nädald enne mihklepeeva võedagse kaksteiskümme lammast, pooled kaalad niidedagse ää ja üttagse nuum lambad. Siin on nendel kolm rooga: ühed on karduhvlid, teised vilja ännad¹ ja kolmas oras. See on nende nuum lamba toit. Siis saab kolm nädald mööda läind, sis akedagse sösust² juttu reekima: „Lambad tahaks tappa, lambad tahaks tappa! Vana kuu, kõva tuul, liha leheb kogu!“ — „Kus mustavere toover?“ — „Aaba kopli kambris“. Ja vere ärgudamise³ labigast pole, see katki läind mullu. Kambril on puu lukk ees. Puust veti, kolm ammast sees, seda trükeldagse lahti: trükeldi, trükeldi, trükeldi! See võedagse lahti. Labigast pole! Siis toodagse üks irs⁴ ja saedagse kahest kohast katki, siis akedagse labigast tegema sest. Aga mes pagan, odra jahu pole! Siis pantagse männik⁵ odre kotti. See koor-dagse abude⁶ peele. Noh, Kaardli leheb tuuligule. Tuulik jeeend loode tuule pärast seisma. Siis akab sabase kinni ja keerab siis lõune tuule vastu tiibed. Tuulik ütleb: „Tere Lii-istest⁷, Kadagast⁸, tere Lii-istest, Kadagast!“ Siis kallab Kaardli vilja korvi ja tiibed akavad ütlema: „Akame nüid peele! akame nüid peele!“ Siis vili akab küsima: „Lehed sa või lehen ma? lehed sa või lehen ma?“ Tuul leheb kärmemaks, tiibed akavad käima: vah! vah! Üvad akavad ütlema: „Ole nüid ruttu! ole nüid ruttu!“ Saab see siis läbi joosnd, värtel ütleb: „Ma tule rõndu, ma tule rõndu!“ Saab nee sedasi läbi joosnd, siis Kaardli ajab nee koti sisse ja tuleb nendega toa elo ligemale. Siis küsib Maaria keest: „Kus paneme sene odra-jahu koti?“ Maaria ütleb nenda: „See saab renni⁹ taa¹⁰ viidud, pingi peele pandud“. — „Lambad tahaks tappa! lambad tahaks tappa!“ Siis mindagse koda¹¹, viidagse kolm pinki koda. Siis visedagse kolm õlje vihku laudit maha ja peestedagse sidemed lahti. Siis käiadagse kolm nuga teravaks: üks on kaksteiskümme tolli pitk, teine on kuus tolli pitk. Siis toodagse paar lammaste raudu, nee käiadagse teravaks ja nee seisvad nädali peevad kojas. „Vana kuu, kõva tuul, liha leheb kogu!“ Siis oodedagse pehmed tuuld ja ikka küsivad üheteise keest, muud juttu pole seel majas: „Lambad tahaks tappa, lambad tahaks tappa!“ — Noh nüid on ühe umigu pehme tuul leenes.

Maast ülese, keededagse kardulid ää. Kaardlil tarvis süia anda, lamba tapmine tuleb. Aga pööled kaalad veel niitmata! Siis toodagse rauad ära, akedakse lamba kaalu niitma. Siis see pEEV on jälle mööda. Aga teise pEEVA, nüid tuleb se igavene nuhtlus käde! Lammas toodagse ää, Kaardli akab katsuma põiglaga lamba kaala: nipsti, nipsti, nipsti! No nüid nuga SEELD sisse sorksti ja veri akab jooksma sorinal ja Maaria kohe jahu peoga sega: sorr, sorr, sorr! et veri ei tarreda ära mitte. Sedavisi käib siis kaksteiskümme lammast läbi. Ja nüid sis võedagse käde, pantagse nuga ammaste vahele, siis akab Kaardli mustavere toori¹² kõrva kinni ja Maaria teis ääres kinni. Siis võedagse nuga ammaste vaheld ära ja löödagse seina sisse sorksti! Siis akedagse puu lukiga trükeldama: trükeldi, trükeldi, trükeldi! Siis pantagse toover kambri sisse. Nüid KEED puhtaks pesta ja lõuntsele menna ja pärast saab ühe lamba pind¹³ peeld ära võedud ja nüid on öhta KEE¹⁴. Aga teise pEEVA tuleb lamba pinna võtmine. Siis saab nee ära võedud ja siis tuleb liha raiumine. Ja see ära soolata, ästi sisse! Aga nüid toodagse üks vaage¹⁵ ära, kus veri sisse pantagse. Siis VEEDagse¹⁶ noaga vere pEEle kriipsud. Siis pantagse vaagna sisse ja Maaria sötkub nee ära ilusti ja akab käksi keetma, ja kaks tundi aega keedab ja üks tund aega jahtub. Ja siis toodagse kolm puu vaagend. Üks kurnadagse kuivald käksi täis ja kahe sisse pantagse käkipesi vesk. Siis toodagse nee renni pEEle ja Kaardli, tule tee laulu salm ära! Kaardli tuleb renni juure, ütleb nee sõnad: „Seda Issa kõrges võtkem kiita järges!“ Siis akab käksi jägamine. Käkid pantagse renni pEEle. Kaardli lükab KEEga käksi: mütt, mütt, mütt! All rend teeb jälle: kakk, kakk, kakk! Ja siis tummile¹⁷ ka niisuur kakk kui viieaastasel lapsel. „Ja mina iga pEEVA möisa põllu PEEL künnan põldu ja laps SEEL pärandal kargab ja osa ühesugune!“ Tumm võttis käksi käde ja pani vastu pereme ründu¹⁸. Tegi: „Mmmm!“ Sest samust saadik tuli pööle suurem kakk, kui jälle käksi tehti ja jägadi. See paistis eemald ära, et see on tummi kakk.

Märkused. Tähed *g, d, b* tähendavad tekstis helita meediald *G, D, B*. Täht *E* all tuleb mõista lahtist (*e* ja *ä* vahelist) *e-d*. Neil juhustel, kus kahtlust võib olla, kas on tüvi nõrgal või tugeval astmel, on viimane trükitud jämeda kirjaga. Palatalisatsiooni *K ä i n a* (diftong *äi* sõnas *K ä i n a* lühike, mitte pikk) murdes ei esine. Lauserõhulised sõnad on trükitud sõredalt. — ¹vilja ännad — vilja alumised, pärid. ²sösust — seesugust. ³ärgudamine — liigutamine (männa, lusika või mõlaga). ⁴irs — roigas. ⁵männik — mõõt vilja (45 toopi). ⁶abud — abaluude vahe, pihapealne. ⁷Liiste pere, Luguse külas. ⁸Kadagast

— Kadaga peredest. ⁹renni (omast.), ¹⁰rend (nim.) — laud. ¹¹taha —
taha. ¹²koda — kotta. ¹³toori — toobri. ¹⁴lamba pind — l. nahk.
¹⁵kEE — käes. ¹⁶vaage — vaagen, (puust) kauss. ¹⁷veedagse
— veetakse. ¹⁸tummile — tummale (sulasele). ¹⁹rõndu — rindu.

A. Saareste.

Kirjandusline ülevaade.

1919. a. maateadusline kirjandus.

Vaadeldav aasta on palju viljakam eelmisest nii maateaduslise sisu ja ilmega teoste kui ka lühemate märkuste poolest, mis ilmunud ajalehtede veergudel. Oli küll veel sõda — Vabadussõda, mis tarvitas üldist jõupingutust, kuid elu näib siiski rahulikumaks minevat. Välis-sündmused, poliitiline kihutustöö ja võitlus pole mitte ainsamad, mis meeli paeluvad, vaid kasvab järjekindlalt laiemate hulkade huvi ka kodumaa vastu.

I. Raamatutena on ilmunud:

1. M. Kampmann'i „Eesti Kodumaa I“. ¹) Sisemisel nimelehel esineb küll aastaarv 1918, ent välisel kaanel asuv 1919. a. ja autori saatesõna daatum „märts 1919. a.“ lubavad selle raamatu siiski asetada 1919. a. ilmunute hulka.

„Eesti Kodumaa I“ on maateadusline lugemik Põhja-Eestist. Tas on püütud maastiku kirjeldamisel tabada kunstilist momenti, kirjeldada loodust ilumaitšjana. Õpetlik, teaduslik külg on nõrgem ja pealiskaudsemalt võetud. Puuduvad tabelid ja kaardid.

2. Dr. J. Hurt, „Setukeste elukohad ja arv“. ²) Kirjeldab Setumaa asendit, elamuid ja asulaid. Toob asulate ja rahvastiku arvustiku. Varustatud kaardiga. Eessõna kirjutanud J. Soots.

3. Martna „Estland“. ³) Sisuks: I Das Land und seine Bewohner. II Das Estenvolk. III Die Besitzverhältnisse und ihre Folgen. IV Die „baltische“ Kultur. V Der Adel und seine Politik. VI Russland und Estland — Russen und Esten. VII Die politische Orientierung des estnischen Volkes. VIII Das unabhängige Estland hinsichtlich seiner ökonomischen Grundlagen. IX Die deutschen „Polizeitruppen“ und der

1) Eesti Kodumaa. Vanade ja noorte kodumaasõprade abil kujutanud M. Kampmann. Kaunistavad joonistused valmistanud Kristjan Raud. Esimene osa: Põhja-Eesti. G. Pihlaka kirjastus Tallinnas 1919. a. Hind — 250 lhk.

2) Setukeste elukohad ja arv. Äratrükk Dr. Hurti Setukeste laulude sissejuhatusest. Lisaks Setumaa kaart. Ülemjuhataja Staabi kirjastus 1919. Tallinn. Lhk. XXII. Hind 8 marka.

3) Estland, die Esten und die estnische Frage. Von M. Martna, Stadtrat von Reval, Landtags-Abgeordneter von Estland, Mitglied der estnischen diplom. Delegation. Kommissionsverlag W. Trösch, Olten 1919. 200 lhk. Hind — Ka prantsuse ja itaalia keeles ilmunud.

deutsche Terror in Estland. X Der Bolschewismus und sein Krieg gegen Eesti. XI Die Parteigruppierung und die Regierung in Eesti.

4. Sarva „Viro ja Virolaiset“¹⁾ on koguteos, mis avaldatud Eesti tutvustamiseks Soomes. Sisus vaadeldakse maadeteaduslist olukorda (E. Vesterinen), ajalugu (G. Sarva), keelt (L. Kettunen), haridust (L. Vesterinen, J. Mark ja V. Salminen), talude arenemist ja viimase aja sündmisi (A. Hanko). Maadeteaduslike ilme on ainult esimene osa, umbes 15 lhk. Raamat on ilustatud.

5. Bekker'i Otepää künkline moräänmaastik²⁾ omab tugeva geoloogilise ilme. Raamatu sisu langeb kahte ossa. Esimene osa puudutab enam üldise iseloomuga geoloogilisi küsimusi, kuna teine käsitleb Otepää moräänmaastikku ja selle tekkimist. Juurde lisatud on joonised ja mõned läbilõiked küngastest ning terve maastiku profiil Kundast—Otepääni.

6. Sama autori „Paeseina profiil Martsal“³⁾ on samati geoloogilise ilme. Ainult eesotsas kirjeldatakse ka pinnavorme. Töö on väga skemaatiline, osa

7. 1919. a. „Sirvilaudades“⁴⁾ ilmunud artiklist „Paeseinast ja Kukruse põlevast kivist.“

8. H. Bekker'i „Pühajärve ümbruse taimeühingud I“⁵⁾ sisaldab eneses peatüki „Pühajärve ümbruse maastik“.

9. „Põllumehe taskukalender-käsiraamatus 1919. a.“⁶⁾ leiame „Kodumaa arvustiku“ (Eesti pinnasuurus, maajaotus, elanikkude arv (1897. a.), maa kasutamine 1916. a. lugemise järele, hobuste arv 1916. a., veiste arv 1916. a. ja väkeloomade arv 1916. a.).

10. Kodumaa kliimalisi andmeid sisaldavad „Viiekümneaastased keskmised meteoroloogilistest vaatlustest 1866.—1915. a. Tartus“⁷⁾ ja

---

1) Viro ja Virolaiset. A. Hankon, O. Kallaksen, L. Kettusen, J. Markin, V. Salmisen, E. Vesterisen ja L. Vesterisen avulla toimittanut Gunnar Sarva. Porvoossa. Werner Söderström Osakeyhtiö 19.9. 166 lhk. Hind 7 Soome marka.

2) Cand. geol. H. Bekker, Otepää künklike moräänmaastiku geomorfoloogiline kirjeldus ja järvede tekkimine selles maastikus. K. Ü. „Rahvaülikool“, Tallinna. Lhk. 48.

3) Cand. geol. H. Bekker, Paeseina profiil Martsal. Eesti paeseina geoloogiline ülevaade. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1919. Lhk. 24.

4) „Sirvilaud.“ Eesti rahva tähtsamat 1919. XXIII aastakäik. E. Ü. S-i kirjastus, Tartus 1918. Lisa lhk. 1—16, „Paeseinast ja Kukruse põlevast kivist.“ Geoloogiline katkend.

5) H. Bekker, Pühajärve ümbruse taimeühingud. „Odamehe“ kirjastus Tartus. 1919. Lhk. 16.

6) Põllumehe taskukalender 1919. Toimetanud M. Pill ja J. Hüner-son. IV a. k. P.-L. Põllutöö Keskseltsi Seemnevilja Toimk. kirjastus. Lhk. 7—17.

7) Tartu Ülikooli Ilmade Observatoorium. Viiekümneaastased keskmised meteoroloogilised vaatlused 1866.—1915. a. Tartus ($\varphi = 58^{\circ} 22' 42''$, $\lambda = 26^{\circ} 43' 18''$. $H = 74.45$ m.). Eesti ja saksa keeles. Lhk. 110—XIV tabelit.

11. „Meteoroloogilised vaatlused Tartus 1918. a.“¹⁾

Peale selle on uues trükkis ilmunud Jürgens'i ja Tasak'u „Geograafia õperaamatu“²⁾ üksikud osad, H. Turp'i „Kodumaa Geograafia“ ning Kampmann'i „Eesti keele lugemise raamat“, kus ka mõned geograafilised sisuga palakesed.

II. Ajakirjandus.

Umbes 3700 numbris, mis 1919. a. ilmunud ajakirjandusest läbi vaadati,³⁾ leidis järgmisi maateaduslise sisu või ilmega märkusi ja kirjutusi:

1. Eestimaa merepiirid (Rajalane nr. 38). Nimetatakse neid piire, mis vastu võetud As. Kogu poolt.

2. K. K., Äigna saarele (Tall. Teataja nr. 203). Saare kirjeldus: Saar on 3 v. pikk, 2 v. lai. Metsa on 268 tiinu. Lääne- ja lõunarannal on kalameeste majad. Maa ja majad on riigi päralt. Elanikke üle 70 inimese. Lõunarannal väike puust kirik surnuaiaga. Saare ilus mets võimaldab suvila asutamist.

3. A. Saaber, Kihnu saarest ja rahvast. (Pärnu Postim. nr. 266 ja 267). Kirjeldatakse saart ja selle ümbruses olevaid laide.

4. Nugrit, Rae vald (Vaba Maa nr. 154). Lühike kirjeldus asupaigast ja elust.

---

1) Tartu Ülikooli Ilmade Observatoorium. K. Koch. Meteoroloogilised vaatlused Tartus 1918. a. Eesti ja saksa keeles.

2) Uuena on ilmunud „Geograafia õperaamat I. Matemaatiline ja füüsiline geograafia“. Kokku seadnud J. L. Jürgens, Tallinna Vene gümnaasiumi direktor. Tallinnas 1919. G. Pihlaka kirjastus. Lhk. 168.

3) Aeg nr. 1—55. 2. Edasi nr. 1—47 (viimane Tartu nr. 13. I. 1919. a.). 3. Eesti Kirjandus. Kuukiri nr. 7—12 (moodustab eelmisel aastal ilmunud 6 numbriga ühtekokku selle kuukirja XIII aastakäigu). 4. Kaja nr. 1—42. 5. Kasvatus nr. 1—6. 6. Maaliit nr. 1—233. 7. Maaliidu Tartu lisaleht nr. 1—6. 8. Meie Maa nr. 1—76. 9. Naiste töö ja elu nr. 1—12. 10. Odamees nr. 1—5. 11. Postimees. Terve aastakäik. 12. Pärnu Postimees. Terve aastakäik. 13. Päevaleht. Terve aastakäik. 14. Põhja Kodu nr. 1—24. 15. Rajalane nr. 1—124. 16. Riigi Teataja 1—111. 17. Ristirahva Pühapäevaleht nr. 1—21. 18. Sakala nr. 1—142. 19. Saaremaa nr. 1—52. 20. Saaremaa Maakonna Teataja nr. 1—6. 21. Saarte Kaja nr. 1—50. 22. Sõdur nr. 1—40. 23. Sotsialdemokraat. Terve aastakäik. 24. Tallinna Teataja. Terve aastakäik. 25. Tallinna Uudised nr. 1—61, puud. nr. 49, 50, 51, 54. 26. Töö Hääl nr. 1—11. 27. Tööline nr. 2—7. 28. Tööraha võitlus nr. 1—17. 29. Töö Mees nr. 1. 30. Tõe Sõnumid nr. 1—6. 31. Teekäija nr. 1—12. 32. Uus Elu nr. 1—3. 33. Võru Teataja nr. 2—6. 34. Viljandi Maakonna Teataja nr. 1—22. 35. Vaba Saaremaa nr. 1—45. 36. Võitlus nr. 1—58. 37. Vaba Maa. Terve aastakäik.

Võõrakeelsed ajalehed: 38. Dorpater Zeitung nr. 1—284. 39. Estländische Zeitung nr. 1—46. 40. Revaler Bote nr. 1—48. 41. Revaler Zeitung nr. 1—238, puud. nr. 26, 27, 52.

5. Petserimaalt (Tallinna Teataja nr. 193). Vaadeldakse lühidalt majanduslisi olusid.

6. —p—, Ruhnu saar (Päevaleht nr. 100).

7. A., Rõuge enne ja nüüd (Postimees nr. 107). Lühem märkus.

8. Adamson, Avinurme puuanumate tööstus (Postimees nr. 143 ja 146). Pikem kirjeldus Avinurme vallast ja sealsete elanikkude tegevusest.

9. —h—, Tallinna, Tartu ja Viljandi linnade laiendmine (Vaba Maa nr. 173).

10. Tallinna linna piiride laiendamise küsimuse kavatsus (Päevaleht nr. 200, lisal.). Nimetatakse kavatsetav linna piir.

B. Looduse varandused.

11. S. Kihelkonnal, Saaremaa soolalademed (Meie Maa nr. 26; sama teade ka Päevalehes nr. 145). Lümmadu Atlas olla auke, kust soolavett olla võetud, millest keetmisel soola saadud. Neid auke tarvitatud esiteks 1812. a. Ka okupatsiooni ajal olla sealt soola saadud.

12. R., Saaremaa pinnarikkused (V. Maa nr. 152). Sõnum soolallikate, dolomiidi, paekivi, rauamulla ja turba üle.

13. K., Hiiumaa looduserikkused (V. Maa nr. 171).

14. Eesti püriit (Sotsialdemokraat nr. 227). Teade, et Harku ümbruses leidub püriiti, mis 48⁰/₀ väävlit sisaldab.

15. V. P., Meie loodusvarad (Tall. Teataja nr. 233).

16. Kodumaal uitaja, Eestimaa puhkavad varandused (T. Teataja nr. 39). Mõlemist neist kirjutusist leiame teateid põlevkivi, maagaaside (Pranglis), mineraalvete (Käru jaama läh.), püriidi (Baltiski ja Harku ümbr.), pärlite (Kolga mõisa läh. ja Pärlijões), inglistina (Võhma jaama läh.). j. n. e. üle.

17. R. Schiller, Eesti marmor (T. Teataja nr. 149). Rukkirahu kanali bagerdamisel on 18 j. sügavuselt leitud marmorit.

18. G. Mootse, Marmor Eestis (Postimees nr. 142; sama teade ka T. Teatajas nr. 144). 1906. või 1907. a. olla Kihelkonnal Pilkuses maa seest marmorilademed leitud.

19. R. Schiller, Eestimaa põlevgaas (T. Teataja nr. 40). Märkus Kokskääril gaasi leidmisest. Pikemalt sellest Päeval. 1909 nr. 220 „Maa-alune tuli“.

20. Dr. v. Gernhardt, Eestimaa põlevast kivist (Vaba Maa nr. 164).

21. Joh. Tabbur, Eesti metsad (Vaba Maa nr. 59). Peaasjalikult metsade arvustik.

22. — Eesti metsad (Tallinna Teataja nr. 165). Arvustik ja aastane sissetulek metsadest.

23. Valga linna statistika (Rajalane nr. 34).

24. Hml., Arvustikuteated Hoomulist (Rajalane nr. 124).

25. J. P., Valga saatuse otsustamise eel (Post. nr. 218).

26. J. Al-t, Mis räägivad arvud Eesti-Läti keelepiiri äärsetest valdadest (Post. nr. 258).

27. Valk arvudes (Sotsialdemokraat nr. 264).

Arvustused.

28. J. Nume, „M. Kampmann'i Eesti Kodumaa I osa: Põhja-Eesti“ (Postimees nr. 195).

29. H. Gr. Sama teose arvustus (Tallinna Teataja nr. 116).

30. —ve. „Estland, die Esten und die estnische Frage, von M. Martna“ (Postim. nr. 203).

31. „Setukeste elukohad ja arv“ (Postimees nr. 216).

32. En., „Eestimaa kaart. H. Laakmann'i joonistus, trükk ja kirjastus 1919“ (Tallinna Teataja nr. 83).

33. —s—, Eesti kaart. Viron kartta (Postim. nr. 92).

Vajadus bibliograafiliste tööde järele on meil kahtlemata tunduv, eriti just kodumaa tundmise alal. Teadusliseks uurimiseks pakuks see suurt hõlbustust. Senni on aga sel alal teinud üksikuid katseid Eesti Kirjanduse Selts. Sihikindel töö on alles ees. Kuid selgub ühtlasi ka neist katseist, mis senni tehtud, kui vaevarikas ja ometi puudulik on see töö. Meil puudub täieline raamatukogu, kust igasugust materjali võiks leida. E. Rahva Muuseumi kogud ei suuda kaugeltki rahuldada oma praeguse korraldusega. Nagu näeme, puudub seal isegi hea hulk kodumaal ilmunud ajakirju. Ärgu olgu öeldu etteheiteks muuseumi korraldajatele ja juhatajatele, kes erasutuse esindajatena on teinud, mis võimalik, pigem aga mujale, kus nii vähe leidub vastutulevat muuseumi püüetele ja kavatsustele.

Jaan Rumma.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Geomeetria rahvakoolidelle. 2. õpeaasta, F. V. Mikkel-saar. Kirjastus „Odamees“ 1919. 79 lhk.

Geomeetria rahvakoolidelle. 3. õpeaasta, F. V. Mikkel-saar. Kirjastus „Odamees“ 1920. 86 lhk.

Nõiasõrmus. Fantastilised novellid. Aleksander Tassa. „Odamehe“ kirjastus 1919. 161 lhk.

Jäljed liival. Johannes Semper. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1920. 77 lhk.

Metoodiline matemaatika õperaamat. I anne — algaste: 4 tehet I piirkonna arvudega, 1000-ni. J. Koppel. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1920. 56 lhk.

Henrik Visnapuu: Talihari. „Odamees“ Tartus 1920. 102 lhk.

Friedebert Tuglas: Jumala Saar. Torgla soo muinasjutt. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1920. 80 lhk.

- Kolesuur koobasmaa. J. H. Rosny. Prantsuse keelest K. Martinson. „Odamehe“ kirjastus 1920. 34 lhk.
- A. Kivikas: Verimust. Kirjastus „Arlekiin“. 84 lhk.
- Looming I. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1920. 70 lhk.
- Friedebert Tuglas: Henrik Ibsen inimesena. Essee. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1920. 39 lhk.
- Friedebert Tuglas: William Shakespeare. Essee. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1920. 48 lhk.
- Friedebert Tuglas: Maailmalõpus. Novell. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1920. 76 lhk.
- 1917—1920. Eesti s.-d. tööliste partei poliitika. M. Martna. Sotsiaaldemokraatiline kirjastik nr. 4. Tallinnas, 1920. Tööliste Kirjastusühisuse väljaanne. 24 lhk.
- M. Martna: Tööliste Internatsionaal — üleilmiline tööliste liit. Sotsiaaldemokraatiline kirjastik nr. 5. Tallinnas, 1920. Tööliste Kirjastusühisuse väljaanne. 54 lhk.
- Kuidas maailma sõda tekkis. Saksa välisametl aktimaterjali põhjal Karl Kautsky. Eesti keeli ümberpanek M. Martna juhatusel. Sotsiaaldemokraatiline kirjastik nr. 6. Tallinnas, 1920. Tööliste Kirjastusühisuse väljaanne. 228 lhk.
- Leop. Johanson: Töökaitse seadused. Sotsiaaldemokraatiline kirjastik nr. 7. Tallinnas, 1920. Tööliste Kirjastusühisuse väljaanne. 32 lhk.
- A. Reial: Eesti iseseisvate sotsialistide sõnad ja teod. Sotsiaaldemokraatiline kirjastik nr. 8. Tallinnas, 1920. Tööliste Kirjastusühisuse väljaanne. 55 lhk.
- C. H. Niggol: Elajate ilmast. Sündmused, kirjeldused ja jutustused elajate elust ja olust. Piltidega. I osa: Ahvid, nahkhiired ja putukasööjad. Dr. Karl Oppeli järele. K.-ü. „Rahvatülikool“ Tallinnas. 40 lhk.
- Gori: Vorstivalmistaja Haim. Hirmus ja õudne-naljakas lugu kõvade närvidega lastele. Piltidega. „Kiri“ Pärnus. 19 lhk.
- Gori: Kollane, must, valge. Lastelugu piltidega. „Kiri“ Pärnus. 15 lhk.
- Aiatöö õperaamat. J. Böttneri j. t. aiatöö-õperaamatute järele kokku seatud. Teine trükk. Esimene trükk I auhinna pärinud. „Kiri“ Tallinnas 1920. 127 lhk.
- Richard Roht: Eesti-Vene sõda. 50 pildiga. „Rahvatülikool“ Tallinnas. 48 lhk. Hind 60 mrk.
- Laste Jõululeht. Lõbus lumememm. Gori. Piltidega. „Kiri“ Pärnus. 31 lhk. Hind 45 mrk.

Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne

EESTI KIRJANDUS

jätkab tuleval (1922.) aastal — XVI aastakäiguna — oma ilmumist sennisel kujul, iga kuu kohta üks number.

Tellimisehind: 200 marka aastas.

„Eesti Kirjanduse“ sennistest aastakäikudest on veel tagavaral:

VII aastakäik	(1912)	—	hind 120 marka.
XIII	„ (1918/19)	—	„ 120 „
XIV	„ (1920)	—	„ 140 „

„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikud numbrid à 10—20 marka.

Samuti on ladus veel Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemaid aastakäikusi (I—IV, VI—IX), müügihind à 50 mrk.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:
Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 m.
J. Jõgever: Eesti keele häälikute ajalugu. Hind 35 mrk.
Joh. Kunder: Eesti vanemad laulikud. Hind 20 mrk.
Balthasar Russov: Liivimaa kroonika. Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mrk., II anne: hind 110 m.
Rud. Wallner: Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik. Hind 35 mrk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuseladu ja asjaajamise büroo asub Tartus, Gildi tän. 8. Asjaajamise tunnid äripäeviti kella 9—3.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste a a d r e s s: Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Seltsi liikmemaksu suurus:

1919. aasta kohta	5 mrk.
1920. „ „	25 „
1921. „ „	50 „

Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 1000 marka.

Eesti Kirjanduse Selts.